

AZERBAYCAN-GÜRCİSTAN-TÜRKİYE Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği

Kafkasya, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında uluslararası politikanın gündeminde sürekli olarak çatışma ve rekabetle anılan bir bölge oldu. Güney Kafkasya ülkeleri 20 yıllık bağımsızlık sürecinde bölgenin tamamını kapsayan bir refah alanı oluşturmada başarısız oldular. Bu ülkelerin aralarındaki siyasi sorunlar ekonomik işbirliğinin geliştirilerek bölgesel refahın tesisinin de önüne geçti. Bu istikrarsız ortamda Azerbaycan ve Gürcistan ile Türkiye arasında gelişen siyasi, sosyal, ekonomik ve ticari bağlar ise örnek bir işbirliği mekanizması ve sahası yarattı. Bu çalışma Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üçlüsü arasında 1990'lı yıllarda başlayan ikili ilişkilerin neden ve nasıl üçlü stratejik ilişkilere dönüştüğünü ve bu üçlü ittifakın hangi öncelik alanları üzerinden gelişerek derinleştiğini/boyutlandığını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Trabzon Deklarasyonu, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, İşbirliği

Prof. Dr. Mitat Çelikpala ve Dr. Cavid Veliyev

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	2
İkili İlişkilerden Üçlü İşbirliğine Stratejik Dönüşüm.....	3
Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İşbirliği:.....	9
<i>Dışişleri Bakanlarının Batum Zirvesi</i>	10
<i>Dışişleri Bakanlarının Gence Zirvesi</i>	11
<i>Dışişleri Bakanlarının Kars Zirvesi</i>	12
Ekonomik ve Ticari İşbirliği	12
Enerjide Karşılıklı Bağımlılık.....	13
Doğu-Batı Taşımacılığının Merkez Bölgesi.....	15
Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars Demiryolu.....	16
Güvenliğin Bölünmezliği	17
Sonuç	18

Giriş

Kafkasya, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında uluslararası politikanın gündeminde önemli yer edinen alt bölgelerden biri olarak dikkati çekmektedir. Avrasya coğrafyasında, Hazar Denizi ve Karadeniz bağlantısıyla doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerinde merkezi bir konuma sahip olan bölge, stratejik açıdan Doğu ve Batı arasında sıkışmış bir görünüm sergilemektedir. Bölgenin güneyinde yer alan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden itibaren gerek kendi içlerinde, gerekse birbirleriyle tarihin mirası birtakım anlaşmazlıklar neticesinde istikrarlı ve güvene dayalı ilişkiler kuramamışlardır. Bölgeye hâkim olan karşılıklı güvensizlik havası, sonuçta bu devletlerin bölge dışı aktörlerle işbirliği arayışlarının sebebi olmuştur. Bu arayışta, Kuzey Kafkasya bağlantısıyla aynı zamanda bir Kafkasya ülkesi olarak da niteleyebileceğimiz Rusya Federasyonu, hem bölgesel hem de küresel bir oyuncu olarak, bölgenin şekillenmesine etki eden ana aktörlerdendir. Türkiye ve İran ise bölgenin biçimlenmesinde tarihi, kültürel ve güncel bağlantılarıyla etkin rol oynayan diğer iki bölgesel aktördür. Küresel düzlemde yaşanan rekabette, bu iki ülkenin yanı sıra Rusya Federasyonu'nun AB ve ABD ile ilişkileri, yerel aktörler Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın beklentileriyle birleşerek bir tür jeopolitik rekabet yaratmakta, tarafların çıkar ve beklentileri doğrultusunda stratejik birtakım alt Kafkasya alanları oluşmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden itibaren bu alanda çalışan uzmanların yaptıkları değerlendirmelerde genelde iki ana stratejik ittifak eksenine karşımıza çıkmaktadır: Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan stratejik eksenini ve bunun karşısında Rusya Federasyonu-Ermenistan-İran stratejik eksenini. Bu iki ana eksenin oluşumu, gelişimi ve rekabeti 20 yıllık bağımsızlık döneminde modern Kafkasya'nın jeopolitik karakterini ve gelecek tahayyüllerini belirleyen ana çerçeveye işaret etmektedir.

Bu iki ana eksenin ikincisi, Rusya'nın bölgesel tahayyüllerinin hâkimiyetini ve küresel alana kapalı bir jeopolitik alt-bölgeyi öngören geleneksel yapının devamı olarak kabul edilirken ilki; Avrupa-Atlantik dünyasına yönelmiş, modern, çoğulcu ve refah içinde bir bölge yaratma çabasının yansımasıdır. İkinci eksen var olan çatışmaların çözümü yerine devamını, güç kullanımı ya da güç kullanma tehdidi üzerinden otoriter ve merkezi bir alan yaratarak onu korumayı hedeflerken ilk eksenin önceliği; istikrarlı, güvenilir ve kendine yeterli ulus devletlerin inşası bağlamında, uluslararası işbirliğini amaçlayan değişimin hedeflenmesi olduğu öne sürülebilir.

Bu çerçevede ilk eksenin dönüştürücü unsuru konumundaki Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan merkezli Kafkasya politikası; bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi aralarında barış ve işbirliği içinde yaşayan, 'Batılı değerleri' benimsemiş ülkelerin devamlılığının sağlanmasıdır. Türkiye, bu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları her türlü sorunun çözümünde, adı geçen ülkelerin iç işlerine karışmadan ve uluslararası hukukun gereklerinin farkında olarak destek vermektedir. Bu destek, ticari ve ekonomik ilişkilerin ağırlıklı etkisi altında siyasi, kültürel ve askeri yönleri olan politikaların uygulanmasıyla sağlanmaktadır.

Bu yaklaşıma Azerbaycan ve Gürcistan'ın ortak bir vizyonla yaklaşıyor olması ise bahsi geçen eksenin gerçekliği konusunda akla gelebilecek şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Üç ülkenin 1990'lı yıllar boyunca ortaklaşa şekillendirdikleri somut proje ve faaliyetlerinin sonuçları 2000'li yıllarda görülmeye başlanmıştır. Her üç ülkenin, özellikle de Türkiye ve Azerbaycan'ın artan imkân ve kabiliyetleri ile uyumlu bir biçimde, tecrübeyle de desteklenen stratejik bir ittifak kurma yaklaşımı günümüzde bölgesel projelerin gerçekleştirilmesine ve ortak bir gelecek kurma tahayyüllerine daha kapsamlı bir çerçeveden bakmaya imkân tanımaktadır. Bağımsızlığın ardından geçen yirmi yılın sonunda Azerbaycan ve Gürcistan, karşı karşıya kaldıkları çeşitli sorunların varlığına rağmen, uluslararası ekonomik ve siyasi sistemin tam ve ayrılmaz birer parçası hâline gelmiş, uluslararası kuruluşların etkin üyelerine dönüşmüşlerdir. Bu süreçte Türkiye, birikimi ve Batı dünyasıyla hâlihazırda kurulu ilişkilerini, Rusya Federasyonu ile kurduğu çok boyutlu stratejik ortaklıkla da destekleyerek somut projeler geliştirmiş ve uygulamış, bu ülkelere geniş bir hareket ve işbirliği alanı sağlamıştır.

Üç ülkenin 1990'lı yılların ortasında başlayan ve 2000'lerde ivme kazanarak boyutlanan karşılıklı ikili ilişkileri Haziran 2012'de imzalanan Trabzon Deklarasyonu ile resmen üçlü ilişkilere dönüşmüştür. Anlaşmanın imzalandığı tarih, üç ülke arasındaki diplomatik ilişkilerinin kuruluşunun 20. yılına denk gelmektedir. Üçlü işbirliği; ortak siyasi, ekonomik ve ticari çıkarların geliştirilmesinin yanı sıra bölgesel güvenlik sorunlarına barışçıl ve ortaklaşa çözümler üretilmesine ve stratejik işbirliğine gidilmesine odaklanmıştır. Farklı bir söylemle, taraflar ortak ya da benzer tehdit algısının yanı sıra benzer ortak çıkarlara ve gelecek beklentisine sahiptirler. Bu bölgeyi yeniden tanımlama, dengeleri yeniden belirleme ve bölgesel

rekabet oyununa yeni kurallar bütünü yaratma çabası olarak görülebilir.

Üçlü işbirliği; Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz arasında bir üçgen oluşturan sahada önemli projelerin gerçekleştirilmesini amaçlayan siyasi bir zemindir. Üçlü sadece Güney Kafkasya içinde değil, çevre bölgeler olan Hazar, Akdeniz ve Karadeniz havzalarıyla da karşılıklı etkileşim içinde bir stratejik alan yaratmayı hedeflemektedir. Azerbaycan aracılığıyla Hazar Havzası, Gürcistan ve Türkiye aracılığıyla Karadeniz ve Türkiye aracılığıyla Akdeniz havzası ile etkileşim söz konusudur. Bu bakış açısıyla Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü mekanizması, Kafkasya'dan başlayarak Hazar ve Akdeniz'e ulaşan tüm bu bölgelerin barış, istikrar ve refah sahasına dönüşmesini sağlayacak yapıcı fırsatlardan biri olarak görülmektedir. Örneğin, Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarını Batılı pazarlara taşıması öngörülen alternatif boru hatlarının Azerbaycan bağlantısıyla Türkiye ve Gürcistan üzerinden geçmesi ihtimali her iki ülkenin enerji güvenliğinin yanı sıra Türkiye'nin enerji ağı olma politikasını da ilgilendirmektedir. Azerbaycan petrolünün Ceyhan limanı aracılığı ile Akdeniz'e akması, bu bölgede yaşanan gelişmelere Azerbaycan'ın özel bir önem vermesine neden olmaktadır. Ya da Karadeniz'de yaşanan gelişmeler sadece kıyıdaş Gürcistan ve Türkiye'yi değil, enerji kaynaklarını Supsa ve Kulevi limanları aracılığıyla Karadeniz'e ulaştıran Azerbaycan'ı da yakından ilgilendirmektedir.

Taraflar üçlü işbirliğinde BM Şartı'na, Helsinki Nihai Senedi'ne ve uluslararası hukukun temel kurallarına bağlılıklarını yinelemektedirler. Bu çerçevede, tarafların egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygıya, uluslararası sınırların dokunulmazlığına, anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümüne ve kuvvet kullanımından (hatta kuvvet kullanımı tehdidinden dahi) kaçınmaya yaptıkları özel vurgular, bilhassa 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerin ışığında kuşkusuz hayati önem taşımaktadır. Öngörülen; bölgesel barış, istikrar ve refahın işbirliği içerisinde kurulması, bölge için daha iyi bir geleceğin inşasıdır. Bu yapılırken de özellikle enerji, ulaşım ve iletişim alanlarından başlayarak ticari, ekonomik, siyasi ve hatta güvenlik alanlarına kadar genişleyen ve boyutlanan bir işbirliğine gidilmesi istenmektedir. Var olan ve geliştirilen projeler ise üçlü bir stratejik ittifak alanının kurulması sürecini desteklemek için atılan somut adımlar olarak görülmektedir.

Bu çalışma Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan üçlüsü arasında 1990'lı yıllarda başlayan ikili ilişkilerin neden ve nasıl üçlü stratejik ilişkilere dönüştüğünü ve bu üçlü ittifakın hangi öncelik alanları üzerinden gelişerek derinleştiğini/boyutlandığını incelemeyi amaçlamaktadır.

İkili İlişkilerden Üçlü İşbirliğine Stratejik Dönüşüm:

Güney Kafkasya, jeopolitik konumu ve doğal kaynakları nedeniyle bölgesel ve küresel aktörler arasında tarihin çeşitli dönemlerinde yaşanan mücadelelerin merkezlerinden biridir. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası dönem, yerel düzeyde ortaya çıkan ideolojik boşluğun yerinin doldurulması amacıyla bölge devletlerinin iç ve dış politikalarında bir kimlik arayışına girdikleri bir dönemdir. Bir üst seviyede ise bölgenin büyük devletleri konumundaki Türkiye, İran ve Rusya Federasyonu ile küresel aktörler AB ve ABD'nin de müdahil oldukları jeopolitik bir mücadele döneminin başladığı görülmektedir.

Bu süreçte ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ya da GUAM gibi bölgesel yapılanmalar bir taraftan güç merkezlerinin jeopolitik mücadelesinde birer araca dönüşürken öte yandan bölge devletlerinin kimlik arayışına etki eden unsurlar olarak rol oynamışlardır. Güney Kafkasya Devletleri'nin her biri BDT üyesi olmuş, fakat 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sonrası Gürcistan örgütten ayrılmıştır. Ne Gürcistan, ne de Azerbaycan BDT'nin askeri kanadı olarak tasarlanan Kolektif Güvenlik Örgütü üyeliğini kabullenmezken, Ermenistan bu yapılanmanın bölgedeki en aktif üyesi olmuştur. Benzer biçimde, Ermenistan, Rusya Federasyonu tarafından şekillendirilen Avrasya Birliği'nin üyesiyken, Azerbaycan ve Gürcistan bu türde bir birlikteliğe yeşil ışık yakmamışlardır. Her üç Güney Kafkasya Devleti 1994'ten itibaren NATO ile Barış İçin Ortaklık (BİO) Programı çerçevesinde işbirliği içinde olsalar da, taraflar işbirliklerini farklı düzeylerde tutmayı tercih etmişlerdir. Her üç devlet de Avrupa Konseyi'nin üyesidir ve AB ile Komşuluk Politikası (*European Neighbourhood Policy-ENP*) ve Doğu Ortaklığı (*Eastern Partnership-EaP*) çerçevesinde işbirliği yapmaktadırlar. Kısacası, Güney Kafkasya Devletleri'nin 20 yıllık sürede yoğun bir jeopolitik rekabet karşısında barış ve istikrar sağlayacak optimum dengeye ulaşmayı hedefledikleri görülmektedir.

Bağımsızlık sonrasında, Gürcistan ve Azerbaycan açısından en önemli iç ve dış politika sorunu bu devletlerin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüklerinin

komşu devletlerce kabulü konusudur. Bu durum, iki devletin ortak hareket etmesinin alt yapısını sağlayan ana unsurlardan biridir. Benzer sorunların varlığı ve bu sorunların iki ülkenin beklentilerini karşılayacak birtakım ittifak ilişkileriyle çözülmesi beklentisi karşımıza öncelikli ülke olarak Türkiye'yi çıkartmaktadır. Nitekim Türkiye, bağımsızlık ilanı döneminde bu ülkelere Batılı aktörlerce özellikle de ABD tarafından bir tür 'model ülke' olarak sunulmuştur.¹ Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin çöküşünün uluslararası sistemde yarattığı kökten değişimin Türkiye'nin dış ve güvenlik politikaları üzerindeki etkisi yapısalıdır. Model ülke olarak nitelenen Türkiye, 1990'ların başından itibaren eski Sovyet coğrafyasıyla var olan ortak etnik, dil, din ve kültürel bağlardan hareketle dış ve güvenlik politikalarını neredeyse tamamen gözden geçirmek durumunda kalmış, yeni bir Avrasya vizyonu gündeme gelmiştir. Eski Sovyet coğrafyası ile siyasi ilişkiler hızla kurulmuş siyasi, askeri, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesiyle de bu ilişkiler renklenmiş ve çok boyutlu bir çerçeve kazanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü Türkiye açısından tarihi bir 'fırsat' olarak görülmüş; Türkiye, Kuzey Kafkasya'dan İran Körfezi'ne, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan 'Türk Dünyası'nı kapsayan geniş alanda etkinlik gösterebilecek 'bölgesel bir güç' olarak nitelendirilmiştir.² Bu dönemin gündeminin başlıca tartışması, yaşanan gelişmelerin Türkiye'yi, Cumhuriyet tarihinde ilk defa yakın çevresinde yer alan bölgeleri içeren alanlarda nüfuz sahibi olabilecek; Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'da önemli roller oynayabilecek bir ülke konumuna taşıyıp taşımayacağıdır. Türkiye'nin bu konuma, küresel gelişmelerin de yardımıyla, yeni bağımsızlıklarını elde eden devletlerle paylaştığı tarih, soy bağı, din ve dil gibi ortak noktalar sayesinde ulaşma imkânına sahip olduğuna inanılmaktaydı. Bu ortamda, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının temelini, yeni devletlerin toprak bütünlüğünün korunması ve kalıcı bağımsızlıklarının bir daha geri dönülemeyecek biçimde sağlanacağı ilişkiler ağının kurulması teşkil etmiştir.

Kısacası Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlüsünün ortak çıkar birlikteliği ve benzer dünya görüşü sayesinde bir araya geldikleri iddia edilebilir.³ Farklı bir söylemle bu üçlünün bir araya gelmesinde küresel ve bölgesel gelişmelerin yanı sıra karşılıklı ihtiyaç ve çıkar alanları belirleyicidir: güvenlik, enerji, ulaştırma ve ticaret. Bu alanlara yönelik politika ve projelerin şekillendirilmesinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye fiziki ve siyasi yakınlıkları nedeniyle birbirlerini öncelikli

ortaklar olarak görmüşlerdir. Azerbaycan ve Türkiye 'tek millet, iki devlet' vurgusu çerçevesinde birbirlerini öncelikli ve doğal ortaklar olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin tamamından önce ve ayrı bir biçimde, 9 Kasım 1991'de tanımıştır. Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir. Azerbaycan ile ilişkilerin gelişeceği zemini tanımlayan, 'Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Yeniden Diplomatik İlişkilerin Tesisi Hakkında Protokol' ise 14 Ocak 1992'de, Bakü'de imzalanarak yürürlüğe girmiştir.⁴

Kafkasya'nın Karadeniz'e kıyıdaş tek ülkesi konumundaki Gürcistan, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki coğrafi bağlantıyı sağlamaktadır. Bu konumu Gürcistan'ı Azerbaycan açısından ülkenin başta Türkiye olmak üzere Batı dünyasına açılmasını sağlayan siyasi ve ekonomik ortak hem de NATO ile işbirliğini sağlayacak askeri-stratejik ortak hâline getirmiştir. Türkiye, Gürcistan'ın bağımsızlığını, bu öncelik ve stratejik bağlantının bilinci içinde, diğer eski Sovyet Cumhuriyetleriyle eş zamanlı olarak 16 Aralık 1991'de tanımıştır. Gürcistan ile diplomatik ilişkiler, dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Tiflis'e yaptığı ziyaret sırasında, 21 Mayıs 1992'de imzalanan protokolle kurulmuştur.⁵ Takiben, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 30 Temmuz 1992'de yaptığı ve Gürcistan'ı ziyaret eden ilk başbakan olarak tarihe geçtiği Tiflis ziyareti sırasında, Eduard Şevardnazde ile imzaladığı 'Türkiye Cumhuriyeti ile Gürcistan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması', Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin genel çerçevesini belirlemiştir. On beş maddelik bu anlaşma, iki ülkenin birbirlerinin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini teyit etmekle kalmayıp, sınırları belirleyen 1921 tarihli Kars Anlaşması'na da atıf yapmaktadır.⁶ Bu atıf, Türkiye'nin Sovyetler Birliği döneminde şekillenen sınırlarının, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında da teyidi açısından önemlidir. Benzer bir anlaşma Azerbaycan'la da imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinin her boyutunu gözetken temel anlaşmalar olma niteliğindedir. Bu anlaşmaların Azerbaycan ve Gürcistan açısından önemi, karşı karşıya buldukları etnik anlaşmazlıkların yarattığı olumsuz hava karşısında ve ayrılıkçı olarak nitelenen gruplara karşı bölgesel ve uluslararası alanda destek bulma çabasına somut bir cevap teşkil etmesindedir. Taraflar bu anlaşmalarla kendi topraklarında karşı tarafın toprak bütünlüğünü

ve yasal düzenini zor kullanarak değiştirmek isteyen örgüt, grup ve şahısların faaliyetlerine mani olmayı taahhüt etmekteydiler.

Bu bakış açısıyla taraflar ilişkilerini işbirliği üzerinde temellendirmiş ve çok boyutlu işbirliğini öne çıkartan bir yaklaşımla, Kafkasya’da karşı karşıya kalılabilecek muhtemel bir jeopolitik kuşatmayı aşmak adına birlikte hareket etmeyi tercih etmişlerdir.⁷ Azerbaycan ayrılıkçı hareketlere karşı Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü desteklemiş, petrol ve doğal gaz hatlarının Gürcistan üzerinden geçmesini sağlamış ve uluslararası alanda Gürcistan’ın stratejik değerinin artmasına katkıda bulunmuştur.

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’ın birlikte şekillendirdikleri ve geliştirdikleri işbirliğinin, dolayısıyla güvenlik ve dış politikalarının temel unsurları ortaktır. Bu unsurlar; Kafkasya’da bağımsız, siyasi ve ekonomik istikrara sahip, kendi aralarında barış ve işbirliği içinde yaşayan, Batılı değerleri benimsemiş ülkelerin varlığının devaminin sağlanması ve bu ülkelerin belirtilen unsurlar çerçevesinde sürekli biçimde birbirlerini desteklemeleridir. Kafkasya Devletleri’nin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin tanınması ve bunun uluslararası toplumun tüm imkânlarının kullanılarak korunması, taraflarca her fırsatta bir öncelik olarak vurgulanmıştır.⁸ Bu, her üç ülkenin de önemseydiği ve politikalarını üzerine inşa ettiği ulusal çıkarlarla tam uyumlu bir bakış açısıdır ve beklenen sonuçları vermiştir.

1990-1995 arası dönemde, yeni fırsatlarla, fırsatların beraberinde getirdiği risk ve tehditler, her üç ülkenin ortak vizyonlarını ve bu çerçevede politikalarını şekillendiren ve karar alıcıları yönlendiren faktörlerdir. Türkiye açısından, Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte kaybedileceğinden çekinilen stratejik önemi yeniden kazanma beklentisi, Orta Asya’ya kadar uzanan sahada temel Batılı aktör olma umudu, enerji dâhil yeni kaynaklara hâkim olabilme imkânı, artması muhtemel ekonomik ve ticari ilişkiler önceliklidir. Gürcistan ve Azerbaycan açısından ise karşı karşıya kalınan istikrarsızlığın ve çatışmaların barışçıl yollarla çözümlenmesi ihtimali, dış politikada dengeleme ve Batılı aktörlerle kalıcı ve yakın ilişkiler kurarak ekonomik refahın sağlanması öncelikli fırsatlardır. Algılanan risk ve tehditler de ortaktır: Sovyetler Birliği’nin çöküşüne rağmen, özellikle bölgesel dengeler bağlamında öncelikli tehdit olarak görülen Dağlık Karabağ’ın Ermenistan tarafından işgali ve Gürcistan merkezli biçimde bölgeye hâkim olan

etnik temelli anlaşmazlık ve çatışmaların yayılması ihtimali; küresel rekabetin bölgesel dengelere etkisi ve ortaya çıkması muhtemel yeni istikrarsızlıklar.⁹

Azerbaycan ve Gürcistan, Sovyetler Birliği’nin çöküşünü takip eden 1990-1993 döneminde karşı karşıya kaldıkları belirsizlik ve bilinmezliklerle dolu siyasi karmaşa ortamında istikrarın sağlanması amacıyla Türkiye ile yapıcı ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Takip eden 1993-1995 dönemi, bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki ilişkilere karşılıklı iyimserliğin hâkim olduğu ve geleceğe ilişkin büyük umutların beslendiği bir dönemdir. Bu yapıcı ilişkilerin oluşmasında dönemin devlet başkanları Süleyman Demirel, Haydar Aliyev ve Eduard Şevardnadze arasındaki kişisel yakınlık önemli rol oynamıştır. Bu dönemde, 20 Eylül 1994’te, aralarında Türkiye’nin de yer aldığı Batılı ortaklarla Azerbaycan arasında imzalanan ‘Asrın Anlaşması’ olarak da nitelendirilen anlaşma, Azerbaycan petrolünün Gürcistan ve Türkiye üzerinden inşa edilecek bir boru hattıyla Batılı pazarlara ulaştırılmasını öngörmekteydi. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı’nın inşasıyla neticelenecek olan bu anlaşma 2012’de resmileşecek üçlü ilişkilerin de başlangıç noktasıdır.

Bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisi altında karşılaşılan fırsatlar ve riskler dengesi, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’ın bölgesel politikalarına ve işbirliğine yukarıda bahsi geçen ‘Asrın Anlaşması’nın kazandırdığı ivmeyle özellikle 1995 yılı sonrasında stratejik bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu stratejik bakış, bu ülkelerin beklenti ve sınırlılıklarını dikkate alan, kapsamlı ve etkin bir yaklaşım geliştirme zorunluluğunun da sonucudur. Bu stratejik bakış açısının dikkat çeken yanı, işbirliğinin başta Batılı ülkeler ve kurumlarla olmak üzere uyum ve işbirliği içerisinde şekillendirilerek yürütülmesidir.¹⁰ Her üç ülkenin liderleri, 1990’lı yıllarda güvenlik konusu da dâhil olmak üzere, Batı dünyasının bölgesel çıkarları ile kendi çıkarları arasında farklılık görmemişlerdir.¹¹ Dolayısıyla, üç ülkenin bölgesel dış ve güvenlik politikaları, ağırlıklı biçimde Batılı müttefikler ve uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket etmek üzerine inşa edilmiştir. Bu; dönemin koşulları, bölgesel dengeler ve ekonomik, ticari ve siyasi koşullar dikkate alındığında gerçekçi bir yaklaşımdır. Öte yandan, bölgesel öncelikleri Batılı öncelik ve çıkarlarla ortaklaşa tanımlamak Azerbaycan’ın denge politikasına hizmet etmektedir, Türk dış politikasının genel çizgisiyle uyumludur ve Gürcistan açısından bir öncelik olarak görülmektedir.

Bölgesel dengelerde Rusya ve İran'ı mümkün olduğunca yabancılaştırmadan Türkiye tarafından temsil edilen Batılı aktörlerle dengelemek oluşturulan politikaların ortak noktalarıdır.¹² Karar alıcıların değerlendirme ve yaklaşımları, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin izledikleri, Sovyetler Birliği'nden koparak bağımsızlıklarını elde eden devletlerin küresel sistemin bir parçası hâline getirilmesi önceliğiyle de örtüşmektedir. Liderler, üç ülkenin sınırlı kaynaklarını Batılı kaynak ve destek/programlarla güçlendirerek en azından başlangıç için sağlam bir zemin yakalamayı hedeflemişlerdir.

Bu çerçevede oluşturulacak bir etkinliğin, Türkiye açısından bölgesel rakipleri geride bırakmada ve bölgesel politikaların yaratabileceği olumlu etkileri dış politikanın diğer alanlarında kullanmada fayda sağlayacağına inanılmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan'ın beklentilerinin de bu yönde olması, üç ülke arasındaki işbirliği zemininin hızlı ve temel alanların tamamını kapsayacak biçimde gelişmesine destek olmuştur. Bu işbirliğinde, en avantajlı alan olarak görülen ekonomik ve ticari ilişkiler, çerçeveyi belirleyecek ana eksen olarak görülmüş, Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının, Gürcistan ve Türkiye'den geçen alternatif hatlar üzerinden Batılı pazarlara ulaştırılması bağlamında enerji sektörü de sürükleyici sektör hâline gelmiştir. Nitekim 1990'ların en önemli projesi durumundaki Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı'nın izleyeceği güzergâh ve inşası bölgesel dengeler ve küresel ilişkiler bağlamında ele alınmış ve üç ülkenin Batılı müttefikleriyle ilişkilerinin ve bölgesel politikaların şekillenmesinde zemini teşkil etmiştir. Sonraki dönemde sıklıkla üzerinde durulacak olan, en azından başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri'nin de desteklediği Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan eksenli bölgesel bir denge kurulmasının itici gücü bu projedir.¹³ İlişkilerin hızla boyutlanarak derinleşmesi ise neredeyse 10 yıllık bir süre zarfında üç ülkeyi de içine alan bir dış ve güvenlik politikası geliştirilmesine imkân tanımıştır.

İkili ilişkilerin gelişerek derinleştiği 1990'lı yılların ikinci yarısı ve özellikle 2000'li yılların başları üçlü işbirliğinin zeminin şekillendirildiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönemde tarafların farklı alan ve konulara, daha somut ve bölgesel boyutları da dikkate alarak, planlı yaklaşımları görülmektedir. Fiziki bağları güçlendirmek amacıyla Sarp'a ek olarak Türkiye-Gürcistan arasındaki ikinci kapı olan Türkgözü-Ahıska sınır kapısı Ağustos 1995'de açılmış, böylece Azerbaycan'ın başkenti Bakü, Türkiye'ye üç yüz

kilometre daha yakınlaşmıştır. Bu dönemde karşılıklı ziyaretler vesilesiyle imzalanan ikili anlaşmalar siyasal, sosyal, ekonomik ve ticari alanların yanı sıra askeri işbirliği ve güvenlik konularını da içermektedir. Bu anlaşma ve belgeler birbirini tamamlayan, ilişkileri derinleştirerek boyutlandıran anlaşma ve belgelerdir. Bunlar arasında özellikle Türkiye ve Azerbaycan arasında Mayıs 1997'de imzalanan ve ikili ilişkileri 'Stratejik Ortaklık' düzeyine taşıyan 'Stratejik Ortaklık/İşbirliği Deklarasyonu' üzerinde dikkatle durulması gereken belgeler arasındadır. Bu belge, Azerbaycan'ın Hazar petrolünün uluslararası pazarlara Türkiye üzerinden ulaştırılmasını, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle kınanmasını ve işgal ettiği topraklardan çekilmesini içermektedir. Bu belgenin belirlediği çerçeveye uygun biçimde 29 Ekim 1998'de imzalanan 'Ankara Deklarasyonu' ise enerji konusunu ikili ilişkilerin merkezine oturtmuş ve BTC Projesi bağlamında enerji merkezli işbirliğini, Ermenistan'ı dışlayan biçimde bölgesel işbirliği projesine dönüştürmüştür. Türkiye ve Azerbaycan cumhurbaşkanlarının yanı sıra Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan liderleri ile ABD Enerji Bakanı tarafından imzalanan 'Ankara Deklarasyonu', Hazar Denizi hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması için Hazar-Akdeniz (BTC) hattının 'Ana Petrol Boru Hattı' olarak gerçekleştirilmesini öngörmekteydi. Bu belge ile Türkiye-Azerbaycan ikili ilişkileri Gürcistan'ın da katılımıyla üçlü düzeye taşınmış, Kafkasya'nın geneline yönelik stratejik bir bakış açısı geliştirilmesi sağlanmıştır. Boru hatları, kara ve demiryolu ağları ile ticari ve ekonomik anlaşmalarla, Kafkasya'da oluşan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan eksenli stratejik bir dengenin etkileri bu tarihten itibaren açıkça izlenmektedir. Bu gelişme, Azerbaycan ve Gürcistan'ın beklentilerinin karşılanması adına bölgesel bir ittifak oluşması açısından önemlidir.

Takiben, 18 Kasım 1999'da İstanbul'da imzalanan 'Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti Ülkeleri Üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşma' ilişkilerin bölgesel bir boyut kazandığını göstermektedir. Anlaşmanın imzalanmasını takiben Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Demirel'in 14-15 Ocak 2000 Tiflis ziyareti ve 9 Mayıs 2000'de İstanbul'da imzalanan protokolle Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan ilişkileri enerji merkezli olmak üzere bölgesel bir boyut kazanmıştır.¹⁴ Bu anlaşma ile ticari ve ekonomik ilişkiler öncelikli biçimde

şekillenen ilişkiler, BTC ham petrol boru hattı ve BTE doğal gaz boru hattının yanı sıra deniz, kara ve hava taşımacılık ağıyla iç içe geçmiş bölgesel bir işbirliğinin kurulmasını sağlamış, Kafkasya bölgesel politikalarında Gürcistan'ı merkezi bir konuma taşımıştır. Bu durum, Şevardnadze tarafından Ekim 2001'de Washington'da "Gürcistan Rusya'nın güney kanadı değil, aksine Türkiye'nin kuzey kanadıdır." şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁵ İkili ilişkilerde, kuşkusuz Rusya Federasyonu'nun Gürcistan'a yönelik sert ve olumsuz tavrının etkisi, ülkenin Batı dünyasıyla bütünleşme politikası kadar belirgindir. Bu bağlamda Türkiye, Gürcistan açısından Rusya Federasyonu'nu dengeleyebilecek ve Batı dünyasının ilgisini Gürcistan'a çekerek uluslararası ilişkilerde Gürcistan'a destek olabilecek yegâne komşudur. Azerbaycan'la yapıcı ilişkiler de Kafkasya merkezli olarak bir dayanışma, işbirliği ve güvenlik anlamına gelmektedir.

Aşağı yukarı eş zamanlı olarak gerçekleşen 1999 AGİT İstanbul Zirvesi sonrasında Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Azerbaycan ve Gürcistan'ın karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm amacıyla ürettiği 'Kafkasya İstikrar Paketi' bu dönemde Türkiye'nin, Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğü konularını ve Dağlık Karabağ sorununu uluslararası platforma taşıdığı dikkati çeken önemli bir girişimdir.¹⁶ Bu bağlamda önerinin hem Aliyev, hem de Şevardnadze tarafından bölgesel gelişmelerde Rusya Federasyonu'nun etkisini dengelemek adına açıkça desteklendiği görülmektedir.

Farklı bir söylemle ikili ilişkiler bağlamında ele alındığında 1990'lı yılların ikinci yarısı, Türkiye-Gürcistan ve Gürcistan-Azerbaycan ikili ilişkilerinin eş zamanlı biçiminde stratejik boyut kazandığı ve üçlü perspektife zeminin hazırlandığı bir dönemdir. Üçlü seviyede, Gürcistan ve Azerbaycan'ın kendi millî ordularını kurmaları ve askeri yapılanmalarının tamamlanması ile Karabağ ve Abhazya gibi dondurulmuş anlaşmazlıklar ve diğer etnik sorunların çözümüne katkı sağlanmaya çalışılmış, enerji alanında işbirliği bağlamında ilişkilere bölgesel bir boyut kazandırılmaya girişilmiştir. Bu amaçla özellikle ABD ve Batı'nın da desteğiyle NATO ile işbirliği içinde faaliyet gösterilmiş, imzalanan ikili anlaşmalarla askeri ilişkiler de kurumsal ve sürekli bir hâl almıştır.¹⁷

Bu bakış açısının bir sonucu olarak, 2000-2004 döneminde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler ve imzalanan çeşitli anlaşmalarla geri döndürülmesi zor bir birliklilik yaratılmıştır.¹⁸ Gürcistan, bu çerçevede,

belki de Türkiye'nin en az sorun yaşadığı ve en üst düzeyde işbirliği tesis edebildiği sınır komşusu olmuştur. Şevardnadze'nin Ocak 2001'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında imzalanan siyasi, ekonomik, ticari, kültürel ve askeri işbirliğini öngören bir dizi belge, Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin stratejik ortaklık seviyesine çıkartılması olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin Kafkasya'da Azerbaycan'dan sonra ikinci bir stratejik ortak edinerek hem Kafkaslarda hem de Karadeniz'de daha etkin politikalar izleyebileceğinin işareti olarak kabul edilmiştir.¹⁹

2001 yılı üçlü ittifakın askeri boyutunun işlerliği açısından bir dönüm noktasıdır. İran ile Azerbaycan arasında Hazar Denizi'ndeki Araz yatağı konusunda yaşanan fikir ayrılığı 3 Temmuz 2001'de İran savaş gemilerinin Azerbaycan'ın araştırma gemilerini tehdit etmesiyle askeri bir gerginliğe dönüşmüştür. İran jetlerinin Azerbaycan hava sahasını ihlal etmesi ise gerginliği bir üst seviyeye taşımıştır.²⁰ Azerbaycan tarafından bir kışkırtma olarak nitelenen bu gelişmeler sonrasında, Türk Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Azerbaycan'ı ziyaret etmesi ve Türk Yıldızları'nın 24 Ağustos 2001'de Bakü'de neredeyse 1 milyon kişinin izlediği bir gösteri yapması Türkiye'nin tepkisi ve güvenlik işbirliğinin çalışması olarak nitelendirilmiştir.²¹

Bu dönemde üç ülkenin güvenlik alanındaki işbirliğini boyutlandırarak derinleştiren bir diğer küresel gelişme ABD'de yaşanan 11 Eylül saldırılarıdır. 11 Eylül olaylarının hemen ertesinde Ekim 2001'de bir araya gelen Gürcistan Dışişleri Bakanı Irakli Menagarişvili ve Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem, terörizmle mücadele amacıyla Azerbaycan'ın da dâhil olduğu üçlü bir işbirliği mekanizmasının oluşturulması konusunu müzakere etmişlerdir.²²

İki binlerin başı her üç ülkede de iktidar değişikliklerinin yaşandığı bir dönemi işaret etmektedir. 2002'de Türkiye'de, 2003'de Azerbaycan'da ve 2004'de Gürcistan'da yaşanan değişimler üçlü ilişkileri olumsuz biçimde etkilememiş ve bu durum üçlü ilişkilerin zorlu bir sınavdan başarıyla çıktığının kanıtı olmuştur.²³ Nitekim Gürcistan'ın yeni lideri Mikhael Saakaşvili'nin 4-5 Mart 2004'te gerçekleştirdiği Azerbaycan ziyareti sırasında yaptığı "Gürcistan Azerbaycan stratejik ortak ve kardeş ülkelerdir," şeklindeki açıklaması değişime rağmen süreçte bir aksama yaşanmayacağına bir işareti olarak kabul edilmiştir.²⁴ Bu dönemde özellikle Rusya-Gürcistan ilişkilerine hâkim olan sürekli gerginlik hali, 2005'ten

itibaren Rusya'nın Gürcistan'a başta en önemli ihraç kalemleri şarap ve tarım ürünlerinin ithalatının engellemesi ve doğal gaz fiyatını yükseltmesiyle birleşince, Azerbaycan ve Türkiye Gürcistan açısından daha da öncelikli ortaklara dönüşmüştür. Karşılıklı ticari ilişkiler yoğunlaşmış, Azerbaycan Gürcistan'a doğal gaz satışını artırmıştır. Bu dönemde Azerbaycan kendi rezervlerinden 1 milyon metreküpün üzerinde ek doğal gaz satarak Gürcistan'ın krizden çıkmasına yardımcı olmuştur. Dönemin Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili, Tiflis Devlet Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'i överek atılan adımları 'kahramanca adımlar' olarak nitelmiştir.²⁵

2008 Rusya-Gürcistan Savaşı üçlü ittifakı canlandıran bir diğer gelişmedir. Savaş sonrasında ABD'nin Rusya'ya yönelik olarak yürürlüğe soktuğu 'yeniden başlama' (*reset*) politikası, AB'nin bölgede gittikçe azalan etkinliği ve Türkiye'nin bölgeye yönelik daha aktif bir politik vizyon geliştirmesi, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlünün yeniden ve daha etkin bir biçimde gündeme gelmesini sağlamıştır. Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler, Rusya-Ukrayna-AB eksenli krizler de bölge güvenliği açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Küresel ekonomik kriz bu üçlünün ekonomik güçlerini ve karşılıklı etkileşimi artırmaları gereğini ortaya çıkartmıştır. Rusya'nın Gürcistan'a karşı uygulamaya koyduğu yaptırımlar, Azerbaycan'ın kendine yeni pazarlar araması ve petrol dışı sektörleri geliştirme çabası Türkiye'nin bölgesel beklentileriyle de desteklenerek üçlü arasındaki dayanışma duygusunu artırmıştır.

Kısacası, ikili yoğun ilişkiler Azerbaycan'da İlham Aliyev ve Gürcistan'da Mikhael Saakaşvili dönemlerinde kurumsallaşarak derinleşmiş, yaşanan birtakım sorunların varlığına rağmen üç ülke engelleri sorunsuz bir biçimde aşabilmeyi başarmışlardır. 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci gibi olayların olumsuz etkileri gerek bölgesel sorunların yatıştırılarak dengeye ulaşılması ve gerekse karşılıklı ikili ziyaretler sonucunda, 2010 yılından itibaren normalleşmeye başlamış, kurumsal işbirliği yeniden eski ve sakin hâline dönerek devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 16-17 Ağustos 2010'da Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Azerbaycan'la Türkiye arasında imzalanan 'Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması', sorunlu geçen yaklaşık iki yıllık bir sürenin sonunda, ikili ilişkilerde dayanışmayı yeniden ve farklı bir

motivasyonla gündeme taşımıştır.²⁶ İkili görüşmelerde, Kafkasya'nın istikrarlı ve güvenli bir bölge olması için yapılması gerekenler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu noktada, Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesi ve Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarındaki işgalin sona ermesi konularının Türkiye'nin de önceliği olduğu yeniden vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanı Gül'ün, Türkiye'nin, Azerbaycan ile daima istişare içinde olacağını ve bölgesel meselelerin çözülmesi için yoğun çabalarını sürdüreceğini belirterek 'Bütün Azeri kardeşlerime, Türkiye'nin daima Azerbaycan'ın yanında olduğu, dayanışma içinde olduğunu ve olmaya devam edeceğini bir kez daha buradan duyurmak isterim.' şeklinde konuşmuştur.²⁷

Özetle, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden üçlü işbirliğinin resmen kurulduğu 2012 yılına kadar aradan geçen 20 yıllık süre değerlendirildiğinde tarafların karşı karşıya kaldıkları bölgesel sorunların çözümünde ve ortak bir gelecek inşasında benzer bir siyasal bakış açısına sahip oldukları ve ortak çıkarları gerçekleştirmek adına gerekli kurumsal yapılanmaları oluşturdukları görülmektedir. Bunun üçlü bir stratejik işbirliğine dönüştürülmesinde üçlü işbirliği zeminin yaratılmasını sağlayan ana etken olarak ekonomik ve ticari ilişkiler ağı belirginleşmektedir. Üç ülkenin ticari ve ekonomik ilişkilerini kullanarak bir çıkar birlikteliği ve bölgesel etkinlik yaratma politikalarının sonuç verdiği görülmektedir. Artan ticaret hacmi ve gelişen ekonomik bağlar kalıcı sonuçlar yaratmıştır. BTC ve BTE başta olmak üzere alternatif boru hatlarının inşasıyla desteklenen bu süreç, kara yolu ağları ve demir yolu bağlantılarının kurulmasıyla hızla gelişen ekonomik ve ticari ilişkiler sayesinde günümüzdeki seviyesine ulaşmış, Batının da bölgeye yönelik ilgisi ve desteği kalıcı bir biçimde tesis edilebilmiştir. Kısacası siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin güvenlik boyutunu da içine alır bir biçimde, ikili stratejik ilişkiler seviyesinden bölgesel stratejik ilişkilere dönüşebilmesi için gereken altyapı, 20 yıllık bir süre zarfında kurulmuştur. Bunun sonucu olarak, taraflar ortak bir işbirliği mekanizmasını yürürlüğe sokmak amacıyla 8 Haziran 2012'de Trabzon'da bir araya gelerek Trabzon Deklarasyonu adıyla anılan belgenin altına imza atmışlardır.²⁸ Üç ülkenin karşılıklı olarak birbirlerini tanımalarının 20. yılına denk gelen bu bildiri, üçlü bir Dışişleri Bakanları mekanizmasının kurulmasını sağlamıştır. Bu mekanizma, takip eden süreçte yayımlanan eylem planı ile de desteklenen kurumsal bir işbirliğini karşımıza çıkartmıştır.

Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İşbirliği

Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü işbirliği, Kafkasya’da çok boyutlu işbirliğini öngören stratejik boyutlara sahip bir işbirliği girişimi ve mekanizmasıdır. Somut projelerle desteklenen, uzun soluklu ve hedefe yönelik bu girişim, Kafkasya’yı özellikle Batı dünyasıyla ilişkilendirmekte, demokratik, çoğulcu ve refah içinde bir bölge yaratılmasını hedeflemektedir. Stratejik boyutlara sahip olan bu anlayış, üç ülke liderlerinin kullandıkları söylemlere de bakılarak, bölgesel düzeyde siyasi, ekonomik ve ticari işbirliği üzerinden bütünleşmeyi amaçlayan kapsamlı bir proje olarak değerlendirilebilir. Özellikle birbirlerini “bir millet ve iki devlet” olarak nitelendiren Azerbaycan ve Türkiye’nin bağlantısının kalıcı ve güvenli bir biçimde tesisi düşüncesi ile Gürcistan’ın Batı ile olan bağımlı Türkiye üzerinden kalıcı hale getirme beklentisi ilişkilerin jeopolitik ve stratejik boyutunu teşkil etmektedir.

Üçlü işbirliğinin başlangıcı, üç ülkenin dışişleri bakanlarının Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun davetiyle, 8 Haziran 2012’de Türkiye’nin Karadeniz kıyısındaki Trabzon şehrinde bir araya gelerek gerçekleştirdikleri ilk üçlü dışişleri bakanları toplantısıdır. Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Gürcistan Dışişleri Bakanı Grigol Vashadze’nin katılımlarıyla gerçekleştirilen toplantıda, bölgesel konuların yanı sıra karşılıklı çıkarlar temelinde her alanda işbirliği anlayışının geliştirilmesi ve bölgesel istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesine katkı sağlanması konuları ele alınmıştır. Zirve sonunda açıklanan ve Trabzon Deklarasyonu olarak da anılan bildiriye, tarafların diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 20. yılını kutladıkları belirtilerek, üç ülkenin Kafkasya’da “barış, istikrar, işbirliği ile zenginlik ve refahın artışı” hedefleyen daha iyi bir gelecek inşası için kararlı oldukları vurgulanmaktadır.²⁹ Üç sayfalık bildiriye, tarafların üç ülke arasındaki ikili ilişkiler ve siyasal diyalogun ulaştığı seviyeden duydukları memnuniyete vurgu yapılarak; üçlünün siyasi, ekonomik, kültürel ve insani alanlardaki işbirliğini daha üst seviyelere ulaştırarak fırsatların yaratılması konusunda büyük bir kararlılığa sahip oldukları yinelenmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Trabzon Deklarasyonu (Bildirisini), tarafların 20 yıllık ikili ilişkilerini ele alan, gerçekleştirdikleri projeleri özetleyen ve ulaşılmış istenilen hedefler noktasında üç ülkenin ortak bir vizyona sahip olduklarını belirten kapsamlı bir vizyon belgesidir. Belge, bu vizyonla ilintili somut konu başlıklarını ve proje önerilerini içermektedir.

Bildiri metninde demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, serbest pazar ekonomisi, ülkelerin egemenlikleri ve toprak bütünlüklerine verilen öneme özel bir vurgu yapılarak, Kafkasya’daki anlaşmazlıkların bu ilkeler doğrultusunda barışçıl yollarla çözüme ulaştırılması için girişimlerde bulunulacağı ifade edilmektedir. Bu amaçla, özellikle uluslararası toplumla yakın bir işbirliği içerisinde olunacağı, her üç devletin uluslararası örgütlere üyelik ve bu örgütlerde aktif görevler alma konularında birbirlerini destekleyecekleri belirtilmektedir. Bu bağlamda, uluslararası toplumun öncelikli başlıklar olarak değerlendirdiği terörizm, aşırı milliyetçilik, ayrılıkçılık, narkotik ve uluslararası suçlarla mücadele konularında üçlü düzeyde ve uluslararası aktörlerle uyumlu bir işbirliği içinde olunacağı vurgulanmaktadır.

Takiben Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki mevcut ilişkilerin ulaştığı seviyeden duyulan memnuniyet dile getirilerek, politika, ekonomi, kültür ve alt yapı konularındaki işbirliği olanaklarını genişletme kararlılığı belirtilmektedir. Bildiri, bu bakış açısıyla ve yukarıda belirtilen vizyon çerçevesinde BTC Ham Petrol Boru Hattı, BTE Doğal Gaz Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi’nin üç ülke arasındaki “etkin, çok boyutlu ve hedef odaklı” yüksek düzeyli siyasi diyalogun ve ekonomik işbirliğinin ana eksenleri ve başarılı sonuçları olduğu özellikle vurgulanmaktadır.³⁰ Belgede, tarafların, başarılı geçmişin tecrübeleri üzerinden uluslararası toplum ve kuruluşlarla siyasi, ekonomik ve ticari işbirliğini boyutlandırarak etkin projelerin gerçekleştirilmesini amaçladığı da ifade edilmektedir. Ticaret, enerji, ulaştırma, finans ve bankacılık konularında işbirliği yapılarak ortak projelerin oluşturulmasının ve yabancı yatırımın artırılmasının amaçlandığı açıklanmaktadır.

Bu bağlamda, Şubat 2012’de düzenlenen Türk-Azeri-Gürcü Üçlü İş Forumu’nun önemine özel bir vurgu yapılmış, işbirliği ve somut projelerin zemininin bu forumun belirlediği öncelikler üzerine kurulması istenmiştir.³¹ Bildiri, ikinci toplantının 9 Haziran 2012’de Kars’ta düzenleneceğini belirterek, taraflara ekonomik işbirliğini daha da güçlendirmek amacıyla Kars’ta yapılacak forumda şu konuları dikkate almalarını tavsiye etmektedir:

- Doğrudan yabancı yatırım akışını teşvik edici, avantajlı ortamın yaratılması,
- Ekonomik fayda ve istihdam yaratan bir sektör olarak turizm sektörünün desteklenmesi,
- Gıda güvenliği ve yoksullukla mücadele amacıyla tarım sektörüne özel önem verilmesi ve bu

çerçevede tarım sektöründe tecrübe, bilgi ve teknoloji paylaşımına gidilmesi,

- Güney Ulaşım Koridorunu rekabetçi bir hatta dönüştürmek amacıyla, taraflar arasında ulaşım sektöründe işbirliğinin geliştirilmesi,

- Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayacak yegâne proje olan Büyük İpek Yolu Projesi'nin, var olan kara-deniz ve demiryollarıyla bütünleşmiş bir proje haline dönüştürülmesi,

- Yeni Bakü Uluslararası Limanı Projesi'nin, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi ile bütünleşmiş bir projeye dönüştürülerek, bu hattın Doğu-Batı Ulaşım Koridorunun ana arterlerinden birisi haline getirilmesi.

Bildiri, bu kapsamlı bakış açısının ışığında 2013-2015 yıllarını kapsayan bir eylem planı hazırlanması amacıyla uzmanlar grubu oluşturulması kararının yanı sıra ikinci üçlü toplantının 2012 yılının ikinci yarısında Gürcistan'da ve üçüncü toplantının da 2013'ün ilk yarısında Azerbaycan'da toplanacağı kararlarını alarak kapatılmıştır.

Bildiri'nin sonuçları değerlendirildiğinde, tarafların etkin bir yasal ve kurumsal alt yapı kurulabilmesi amacıyla en üst düzeyde ve düzenli aralıklarla bir araya gelmeyi amaçladıkları ve bu buluşmalarda da somut bir gündemi takip edebilmek için bir 2013-2015 Eylem Planı belirlemeyi öngördükleri görülmektedir. Bu bağlamda girişimin, ortak bir stratejik alan ve bu alana ait hedefler bağlamında bir işbirliği yaratmayı amaçladığı iddia edilebilir.

Toplantı sonrasında yapılan basın açıklamasına ve bunun yansımalarına bakıldığında, üç ülke arasındaki işbirliğinin sadece üç ülke ile sınırlanmadığı Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz üçgeninde önemli projelere zemin oluşturduğunun değerlendirildiği görülmektedir. Atılan "tarihi bir adım" sonucunda kurulan bu üçlü mekanizmanın, Davutoğlu'nun değerlendirmesiyle "bölgesel anlamda Karadeniz, Kafkaslar ve Hazar bölgesinin bir barış, istikrar ve refah alanına dönüşmesi için de önemli bir imkân sağlayacağına" inanılmaktaydı.³² Davutoğlu, üçlü işbirliğinin sadece bu üç ülke arasında büyük bir işbirliği potansiyeli doğurmadığını, aynı zamanda Avrasya'nın en önemli hatlarını buluşturduğunu vurgulamaktaydı: "Özellikle Bakü-Tiflis-Kars son önemli projemiz olarak bir anlamda Çin'den Londra'ya kadar gidecek olan büyük İpek Yolu'nun bu kez demir yolu şekline

dönüşmüş önemli büyük proje Marmaray'la birleştiğinde dünyanın en önemli hatlarından birini oluşturacak. Tarihi kadim İpek Yolu bütün yönleriyle, enerji, demir yolu ve diğer ticaret hatlarıyla bir uyanışa geçiyor."³³

Ayrıca üçlü işbirliği mekanizmasının herhangi bir ülke ya da tarafı dışlayıcı bir niteliğinin bulunmadığı vurgulanarak, sonuç bildirgesinde yer alan ana başlıklara saygı göstermek şartıyla Ermenistan'a üstü örtülü de olsa yapıcı bir mesaj gönderilmekteydi. Basın toplantısında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov'un üç ülke arasında var olan işbirliğinin bu görüşmeler sayesinde daha da gelişeceğine inandığını dile getirmesi ve Gürcistan Dışişleri Bakanı Grigol Vashadze'nin "üçlü işbirliği mekanizmasının herkese örnek olabileceğini" ifade etmesi işbirliğinin geleceği konusunda umutlu bir hava yaratmıştır.³⁴

Dışişleri Bakanlarının Batum Zirvesi

Trabzon'da imzalanan Bildiri'nin ortaya koyduğu ortak bakış açısının sonucu olarak dışişleri bakanlarını bir araya getiren ikinci toplantı 28 Mart 2013'te Gürcistan'ın Batum şehrinde düzenlenmiştir.³⁵ Bu toplantının yapılması ve Trabzon Deklarasyonu ile öngörülen sürecin devam ediyor olması, Gürcistan'da 1 Ekim 2012'de yapılan parlamento seçimleri sonrasında ülkede yaşanan siyasal değişim nedeniyle özellikle önemlidir. Gürcistan'da bir iktidar değişikliğinin yaşanması, 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sonrasında her an yaşanması beklenen bir gelişme olmakla birlikte bu değişikliğin Gürcistan'ı bölgesel siyasal dengelerde farklı bir konuma taşıyıp taşımayacağı tartışma konusuydu. Bu türde kökten bir değişiklik, özellikle Türkiye ve Azerbaycan açısından 20 yıllık siyasi, ekonomik ve ticari yatırımlar açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. Üçlü mekanizma, Gürcistan'ın bölgesel stratejik ekseninde bir kayma yaşamaması açısından önemlidir. Yeni seçilen Başbakan Bidzina İvanişvili'nin seçimler sonrasında üçlü işbirliği ve BTK demiryolu konusunda yaptığı açıklamaların yarattığı gerginlik ve telaş bu toplantı vesilesiyle aşılmıştır.³⁶ Dolayısıyla ikinci toplantının Batum'da yapılmış olması ve Gürcistan Dışişleri Bakanı Maia Panjikidze'nin üçlü basın toplantısında "Gürcistan'ın stratejik ortakları Türkiye ve Azerbaycan'la yakın ve dost ilişkisi vardır." şeklinde bir açıklama yapması sürecin devamı açısından büyük önem arz etmektedir.³⁷ Diğer taraftan, Kasım 2013'te yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Saakaşvili'nin Gürcistan iç politika denkleminden çıkması ihtimali, üçlü işbirliği sürecini daha da hayati

bir konuma taşımıştır. Mekanizma bu bakış açısıyla bir anlamda Gürcistan'ın 20 yılda kurulan ana stratejik eksende tutulmasını amaçlayan bir girişimdir.

Kısacası, Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Gürcistan Dışişleri Bakanı Maia Panjikidze'nin katıldığı Batum toplantısı, daha önce Trabzon'da öngörülen sürecin işletilmesi ve tarafların yaşanan iç ve dış gelişmelerden bağımsız biçimde herhangi bir engelleme yaşanmadan toplanabilmesi adına önemlidir. Üç ülkenin dışişleri bakanları Batum'daki toplantıda her üç ülkeyi de ilgilendiren konularda, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi olanaklarını ele almışlar ve vizesiz seyahatin yanı sıra üç ülke arasında malların serbest dolaşımı konularında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu toplantının en önemli yanı, Trabzon'da görevlendirilen uzmanlarca hazırlanan Üçlü Sektörel İşbirliği 2013-2015 Eylem Planı'nın görüşülerek kabul edilmesidir. Toplantı sonunda üç dışişleri bakanı farklı alanlardaki somut işbirliği projelerinin önemine işaret eden Ortak Bildiri metnine de imza atmışlardır.³⁸

Batum Bildirisi olarak da adlandırılan Ortak Bildiri, siyasi diyalog ve özel üçlü projelerin uygulanmasını hedefleyen bölgesel işbirliğinin siyasi ve yasal zeminini belirleyen ve yeni üçlü formatı öngören Trabzon Deklarasyonu'na atıfla başlamaktadır. Bildiri, Trabzon Bildirgesi gibi devletlerin egemenliği, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ile var olan anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümüne özel atıflar yapmaktadır. Yerlerinden edilen halkın evlerine güvenli ve saygın bir biçimde dönmelerinin sağlanması gerektiği konusu da tekrarlanmaktadır.

Bu zirvenin en somut sonucu, üç ülke arasında izlenecek olan yol haritasını belirleyen Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Üçlü Sektörel İşbirliği 2013-2015 Eylem Planı'nın onaylanmasıdır. Belli başlı sektörlerde geniş çaplı bir işbirliğine gidilmesini öngören bu plan enerji, ulaşım, taşımacılık ve iletişimi ana sektörler olarak tanımlamakta ve çevrenin korunması, kültürel, eğitim ve spor gibi çeşitli alanları da öncelikli işbirliği alanları olarak belirlemektedir.³⁹ Bu bağlamda özellikle BTK Demiryolu Projesi'nin fark yaratarak bölgeye uluslararası alanda bir önem kazandıracakı vurgulanarak projeye üç ülkenin Avrupa ve Asya arasındaki ulaşım koridorunda kilit rol oynayacakları belirtilmiştir. Demiryolu Projesi'nin inşaat aşamasının bir an evvel bitirilmesinin gerekliliğinden bahseden ortak bildiri, projenin yürürlüğe girmesinin

ardından bu güzergâhın, Afganistan'da görev yapan ISAF kuvvetlerinin kargolarının taşınması için en kısa ve etkili merkezî yol konumuna geleceğini de vurgulamaktaydı.

Toplantı sonrasında düzenlenen basın toplantısında bakanlar Trabzon'a benzer biçimde üçlü işbirliğinin önemine yönelik açıklamalar yapmışlardır. Gürcistan Dışişleri Bakanı Maia Panjikidze, "Gürcistan'ın, stratejik ortakları Türkiye ve Azerbaycan ile yakın ve dostça ilişkisi vardır." derken; Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov, "Bu, verimli bir işbirliği anlaşmasına çok iyi bir örnektir." değerlendirmesinde bulunarak, "Bu anlaşma muhtemelen komşumuz Ermenistan açısından da kulübün içinde kalmanın, dışında kalmaktan daha iyi olduğunu anlatan bir mesaj oldu." değerlendirmesini yapmıştır.⁴⁰

Dışişleri Bakanlarının Gence Zirvesi

Mikhael Saakaşvili'nin ikinci döneminin sona ermesi ile 27 Ekim 2013'de Gürcistan'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Giorgi Margvelaşvili, Gürcistan'ın yeni cumhurbaşkanı seçildi. Uzmanlar Margvelaşvili'nin cumhurbaşkanlığı döneminde Gürcistan'ın daha çok Rusya ile yakınlaşacağı ve Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü işbirliğinin bundan zarar göreceğini düşünüyorlardı. Fakat Margvelaşvili ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye ikincisini ise Azerbaycan'a gerçekleştirdi.⁴¹

Üçüncü dışişleri bakanları zirvesi, Kasım 2013'te yapılan Gürcistan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin neredeyse hemen sonrasında, 19 Şubat 2014'te Azerbaycan'ın Gence şehrinde yapılmıştır.⁴² Bu toplantıda, Trabzon Deklarasyonu ve Üçlü Sektörel İşbirliği 2013-2015 Eylem Planı'nın yayınlanmasından toplantı tarihine kadar geçen zaman zarfında kaydedilen aşamalar ile karşılaşılan sorun başlıkları ele alınmış ve hedefler gözden geçirilmiştir. Toplantı sonunda yayımlanan ortak bildiri de üç ülke ilişkilerinin gelişmesinden duyulan memnuniyet dile getirilerek siyasi, ticari, ekonomik alanlarda işbirliğinin artırılmasının yanı sıra çevrenin korunması, kültür, bilim, sağlık, turizm ve spor gibi insani alanlar ilişkilerin boyutlandırılmasında öncelik tanınması gereken yeni alanlar olarak belirlenmiştir.⁴³

Bu zirvede enerji alanındaki işbirliğine yine özel bir vurgu yapılmış, gündeme BTC ve BTE boru hatlarına, Güney Doğal Gaz Koridoru olarak da adlandırılan koridora, yeni bir hattın eklenmesi bağlamında dünyanın en büyük enerji projelerinden biri olarak nitelendirilen Şahdeniz 2'ye verilen önem eklenmiştir.

Şahdeniz’de ikinci aşamaya geçilmesi kararı, tarihi bir gelişme olarak nitelenmiş, bunun üçlü işbirliğine yeni ve önemli bir ivme kazandıracığı belirtilmiştir. Bu durum üçlü işbirliğinin gerekliliği konusunun önündeki kuşkuları tamamen ortadan kaldıracak bir gelişme olarak görülmektedir.

Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, toplantı sonrasında düzenlenen ortak basın toplantısında üç ülkenin ilişkisini örnek ilişki olarak niteleyerek, “Soğuk Savaş sonrası dönemde en sorunsuz, en yapısal temellere dayalı ilişkilerden biri Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında gelişmiştir. Üç ülke tarafından ortaklaşa hayata geçirilen projeler aynı zamanda birer barış projesidir.” değerlendirmesini yapmıştır.⁴⁴

Bu zirvede ilişkilerin üçlü siyasi formatına bir aşama daha eklenerek, cumhurbaşkanlarının katılımıyla Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Liderler Zirvesi’nin düzenlenmesi kararının alınması ise aradan geçen iki yıllık süre zarfında tarafların beklentilerinin karşılandığı ve üçlü formatın boyutlandırılmak istendiğine bir işaret olarak kabul edilebilir. Üç cumhurbaşkanının katılacağı ilk zirvenin Gürcistan’ın ev sahipliğinde yapılması kararı da Gence’de alınmıştır. Cumhurbaşkanları zirvesi Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Giorgi Margvelaşvili’nin katılımlarıyla 6 Mayıs 2014’te Gürcistan’ın başkenti Tiflis’te düzenlenmiştir.⁴⁵ Bu zirve, Gürcistan’da yaşanan iktidar değişikliği sonrasında üçlü stratejik ilişkinin içeriğine ve geleceğine yönelik olarak herhangi bir değişikliğin yaşanmadığının teyit edilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Üçlü dışişleri bakanları zirvelerinde ele alınan konuların cumhurbaşkanları seviyesinde değerlendirilerek ortak vizyonun yinelendiği Cumhurbaşkanları Zirvesi, bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Zirveye aynı zamanda iş konseyi toplantısının da eklenmesi görüşmeleri boyutlandırma isteğinin bir işareti olarak kabul edilebilir.

Dışişleri Bakanlarının Kars Zirvesi

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye dışişleri bakanlarının dördüncü üçlü toplantısı 10 Aralık 2014’te Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Gürcistan Dışişleri Bakanı Tamar Berucaşvili ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov’un katılımıyla Kars’ta düzenlenmiştir.⁴⁶ Önceki toplantıların devamı ve tekrarı niteliğindeki bu toplantıda üç ülkeyi ilgilendiren konularda bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi konusunda görüş alışverişinde bulunulmuş

ve önceki toplantılarda alınan kararların uygulamaları gözden geçirilmiştir. Toplantı sonunda yayınlanan ortak bildiriye üç ülke arasındaki ilişkilerin ulaştığı seviyeden duyulan memnuniyet belirtilerek üçlü işbirliğinin stratejik ortaklık, iyi komşuluk ilişkileri, karşılıklı saygı ve güven çerçevesinde geliştirileceğine vurgu yapılmıştır. Üçlü işbirliği Gürcistan Dışişleri Bakanı Berucaşvili’nin değerlendirmesiyle artık “ciddi şekilde ilerlemiş... yeni bir seviyeye” ulaşmıştır.⁴⁷ İmza altına alınan Kars Bildirisi de ekonomik ve siyasi konularda görüşlerin belirtildiği “stratejik ortaklığın” ortaya konulduğu kapsamlı bir belgedir.

Kars Bildirisi’nde karşımıza çıkan yeni ve somut proje, TANAP olarak adlandırılan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesidir. Bu proje, Gence’de gündeme gelen Şahdeniz Projesi’nin ürünlerinin Batılı pazarlara taşınmasını öngören bir doğal gaz boru hattının inşasını öngörmektedir. TANAP’la ilk defa üretici/kaynak ülke konumundaki Azerbaycan ile iki geçiş ülkesi olan Türkiye ve Gürcistan, tüketicilerin katkısı olmadan kendi kaynaklarını kullanarak, bir boru hattı ağı kurma kararı almışlardır. Bu bile tek başına üçlü ilişkinin stratejik boyutta, etkileri bölgeyi aşan ve küresel düzeye ulaşan bir işbirliğine gidebildiğini göstermektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, 1990’lı yıllardan itibaren ikili ilişkiler temelinde gelişen ve Trabzon Bildirisi ile üçlü seviyeye ulaşan stratejik ortaklığın ekonomik ve ticari ilişkiler, enerji ve güvenlik gibi belli başlı sektörlerde nasıl geliştiği konusunun üzerinde durulması konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Ekonomik ve Ticari İşbirliği

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki üçlü ilişkiler özellikle enerji ve nakliye projeleri temelinde ekonomik ve ticari ilişkiler üzerine kurmuştur. Enerji ve nakliye projeleri üzerinden gerek bölge içi bütünleşmenin kurulması gerekse bölge ile küresel pazarlar arasında kalıcı bağların tesisi hedeflenmiştir. Bu bağlamda Türkiye ile Gürcistan arasındaki Sarp sınır kapısı aynı zamanda Türkiye’nin Güney Kafkasya ve Orta Asya’ya çıkış kapısıdır. Gürcistan ile Azerbaycan arasındaki Kırmızı Köprü de Azerbaycan’ın Gürcistan üzerinden Türkiye ve Avrupa’ya çıkışını sağlamaktadır. Gürcistan bu açıdan her iki ülke açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Üçlü işbirliğini şekillendiren bildiri ve dokümanların tamamında ticaret, enerji ve taşımacılık merkezli

biçimde şekillendirilen ilişkilerin etkilerinin sadece bölge ile sınırlı kalmayacağı, Hazar'dan Karadeniz ve Akdeniz'e ulaşan geniş bir sahada çok taraflı ekonomik ve refah ilişkilerine dönüştürüleceği vurgulanmaktadır. Bu ilişkilerin gelişiminin aynı zamanda bölgede refahın yanı sıra istikrar ve güvenliğin sağlanmasına da katkı sağlayacağına inanılmıştır.

Üçlü ticari ve ekonomik ilişkilerin genel çerçevesini belirleyen Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İş Forumlarıdır. Bu forumlarda üç ülkenin güçlü oldukları ve ilişkilerini geliştirip boyutlandırmak istedikleri sektörler ve alanlar belirlenmekte, Ekonomi ve Ticaret bakanları iş dünyasının temsilcileri ile bir araya gelerek sorunların çözümü konusunda işbirliği yapmaktadırlar.

Bu girişimlerin sonucunda üç taraflı ilişkilerde ticaret hacmi arzu olunan düzeyde olmadığı için, taraflar ticaret hacmini artırmanın yollarını arıyorlar. Üç ülke arasında toplam ticaret hacmi 4,2 milyar dolar seviyesindedir. Bu miktar, Türkiye'nin dış ticaret hacminin toplam %3'üne, Azerbaycan dış ticaret hacminin %8'ine ve Gürcistan'ın dış ticaret hacminin %20'sine denk gelmektedir.⁴⁸

Azerbaycan'ın Türkiye'deki yatırımları 5 milyar dolar seviyesindedir ve Azerbaycan bu miktarı 2020 yılına kadar 20 milyar dolara kadar yükseltmeyi hedeflemektedir. Azerbaycan'ın Ekonomi Bakanı Şahin Mustafayev'in açıklamasıyla, Azerbaycan'daki Türk sermayesi toplam 4,7 milyar seviyesindedir ve bunun yaklaşık 1,5 milyar doları petrol dışı sektörlerle yapılmıştır. Türkiye Azerbaycan'da doğrudan yatırım yapan ülkeler arasında birinci sıradadır. Azerbaycan'da 2 binden fazla Türk şirketi, Türkiye'de binin üzerinde Azerbaycan şirketi faaliyet göstermektedir.

Türk şirketleri Gürcistan'a 1,1 milyar dolar sermaye yatırırken, Gürcistan'ın Türkiye'deki yatırımları da 23 milyon dolar seviyesindedir.⁴⁹ Gürcistan'da 300'ün üzerinde Azerbaycan, Azerbaycan'da ise 150'den fazla Gürcü şirketi faaliyet göstermektedir. Gürcistan'da Azerbaycan şirketleri tarafından açılan iş yerlerinde 8 bine yakın kişiye iş imkânı sağlanmıştır. Azerbaycan şirketleri inşaat, turizm ve ulaşım alanında projeler üstlenmiştir.⁵⁰ Azerbaycan Ekonomi Bakanı Şahin Mustafayev, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın üçüncü ülkelerde ortak yatırımlar yapacak kadar ekonomik ilişkilerinin geliştirmeyi hedeflediklerini belirtmiştir.⁵¹ Türkiye'nin eski Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın değerlendirmesiyle, Türkiye ve Azerbaycan

arasında serbest ticaret anlaşmasının hazırlanması amacıyla bir ekip oluşturulmuş ve görüşmeler devam etmektedir. Bu çalışmanın hedefi, ilgili mevzuatın hazırlanarak üç ülke arasında malların serbest dolaşımının sağlanarak ticaretin kolaylaştırılması ve ticaret hacminin artırılmasıdır.⁵²

Üçlünün ticari ilişkilerinin bir üst seviyeye ulaşmasında, Rusya'nın Aralık 2005'den itibaren aşamalı olarak Gürcistan'ın tarım ürünlerine, Mayıs 2006'dan itibaren şarap ve maden sularına ithalat yasağı koyması etkili oldu. 2006'da Türkiye ve Gürcistan hükümetleri arasında vizesiz geçiş anlaşması imzalanması, Türkiye ve Gürcistan vatandaşlarına vize uygulamasının karşılıklı olarak kaldırılması ikili ilişkilerin ve ticaretin artmasına neden olmuştur. 21 Kasım 2007'de Türkiye-Gürcistan Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanarak 2008 yılında yürürlüğe girmesi sonrasında, Gürcistan dış ticaretinde Türkiye ve Azerbaycan'ın ilk iki sırayı ele geçirdikleri görülmektedir.⁵³ Azerbaycan pazarı özellikle Gürcistan meyve ve sebze ürünleri açısından öncelikli ve önemli olmuştur.⁵⁴ İki ülke arasında ekonomik ilişkilerin özünü şunlar oluşturmaktadır: enerji, ulaşım, bankacılık, inşaat, iletişim teknolojileri, ticaret, turizm.

Gürcistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la dış ticaret hacmi (milyar dolar)⁵⁵

	TÜRKİYE	AZERBAYCAN
2009	1.203 (%21)	811 (%16)
2010	1.105 (%16.5)	708 (%10.6)
2011	1.500 (%16.2)	1.036 (%11.2)
2012	1.535 (%15)	1.260 (%12)
2013	1.528 (%14.2)	1.361 (%12.6)
2014	1.966 (%17.2)	1.182 (%10.3)

Enerjide Karşılıklı Bağımlılık

Enerji alanındaki işbirliği üçlü işbirliğinin ana unsurudur. BTC Boru Hattının inşasıyla başlayan üçlü işbirliği zamanla boyutlanarak gelişmiştir. BTC Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı, TANAP ve TAP doğal gaz boru hatları bu üç devleti fiziki olarak birbirine bağlayan enerji nakil hatlarıdır. Bunun dışında her üç ülke Avrupa Birliği'nin Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasını hedefleyen INOGATE programının önemli birer parçasıdır. Bu üçlü arasında Azerbaycan

önemli miktarda fosil kaynağı barındıran kaynak ülke, Gürcistan coğrafi olarak taşımacılık rolünü oynayan ortak ve Türkiye’de bu üç ülkenin dünya pazarlarına ve uluslararası ortaklara çıkış noktası konumundadır.⁵⁶ Bu anlamda enerji hatları bu üç ülke arasında bir bağ rolü oynamaktadır.

BTC hattının açılışı 25 Mayıs 2005’de Bakü’de⁵⁷, 12 Ekim 2005’de Gürcistan’ın Türkiye sınırında⁵⁸ gerçekleştirilmiş ve boru hattından Ceyhan’a ilk petrol 28 Mayıs 2006’da ulaşmıştır. Azerbaycan petrolünü taşıyan ilk tanker Ceyhan’dan 2 Haziran 2006’da yola çıkarken, resmi açılışı 13 Temmuz 2006’da Türkiye tarafından Adana’nın Ceyhan limanında düzenlenen bir törenle gerçekleştirilmiştir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı⁵⁹

BTC ham petrol boru hattı, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlüsünün kurulması açısından bir temel taşı teşkil etmektedir. Projeye Azerbaycan fosil kaynaklarını dünya enerji pazarlarına sunarak bölgede izole olma tehdidinden kurtulmuştur. Proje Gürcistan açısından da bir emniyet supabı olmuş, ülkenin enerji ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sağlamanın yanı sıra jeopolitik açıdan da Gürcistan’ın konumunu belirleyerek değerini artırmıştır. Türkiye açısından ise ülkenin bir enerji dağıtım merkezi olması için ilk adım atılmış ve jeopolitik değeri artmıştır.

Proje sonrasında diğer boru hattı projelerinin önünü de açmış ve enerji konusunu üçlü işbirliğinin ana eksenine çevirmiştir. Üçlü işbirliğinin enerji alanındaki işbirliği bağlamında ve Karadeniz, Akdeniz ve Hazar ekseninde üç havza arasında bir bağ oluşturması amaçlanmaktadır. Bu amaçla taraflar Orta Asya ülkelerinin de BTC ile kurulan iletim ağına eklenmesini desteklemektedirler. Bu konuya Trabzon Deklarasyonu’nda da Orta Asya enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması

konusuna Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’nin bir merkez olması gerektiği şeklinde değinilmiştir.⁶⁰ Özellikle Kazakistan’ın bu enerji ağına katılması boru hatlarının statüsünü bir seviye daha yükselterek üçlünün jeopolitik konumunu yükseltirken Azerbaycan-Kazakistan işbirliğini kuvvetlendirecektir. Bu yönde bir gelişmenin Türkmenistan’ın da işbirliği mekanizmasına katılmasını teşvik etmesi beklenmektedir.

Bu işbirliği takiben Şahdeniz sahasında üretilen doğal gazın Gürcistan-Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara ulaştırılması projesi olan BTE Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile bir üst seviyeye taşınmıştır. Yıllık kapasitesi 30 milyar metreküp olan hattın inşasına 2004’te başlanmış ve hattın yapımı 2006 sonunda tamamlanmıştır. Şahdeniz’den ilk gaz 13 Mart 2007 tarihinde bu hattan verilmiştir.⁶¹

BTC ve BTE projelerinin başarısı ve elde edilen gelir yeni finansal kaynaklar yaratmış ve üçlü işbirliğinin yeni boyutlara taşınmasını sağlamıştır. Bunun en somut neticesi 26 Ekim 2011’de İzmir’de yapılan Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısında imza altına alınan üç yeni anlaşmadır. Bunlardan en önemlisi, Şahdeniz-2’den çıkartılacak doğal gazın Avrupa pazarına taşınması ile ilgili transit anlaşmasıdır. Bu anlaşma, Türkiye Enerji Bakanı Taner Yıldız ile SOCAR Başkanı Rövanş Abdullayev arasında tarafından imzalanmış ve beraberinde BOTAŞ ile SOCAR arasında Şahdeniz-2 Projesi çerçevesinde Türkiye ile Azerbaycan arasında doğal gaz alım satım anlaşması ve BOTAŞ ile BP arasında doğal gazın Avrupa’ya taşınması ile ilgili anlaşmalar da imzalanmıştır.⁶²

Türkiye ile Azerbaycan arasında 26 Aralık 2011’de imzalanan Azerbaycan doğal gazını Avrupa’ya taşıyacak hattın inşasına dair mutabakat zaptı ve sonrasında 26 Haziran 2012’de imzalanan nihai anlaşma Azerbaycan sınırlarından başlayan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya kadar uzanacak olan yeni bir projeyi müjdelemekteydi. Başlangıçta küçük NABUCCO olarak nitelenen Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) üçüncü tarafların müdahale veya desteği olmadan gerçekleşen bir üçlü proje olarak dikkati çekmektedir. Bu daha önceki projelerle ihdas edilen karşılıklı güven ve işbirliğinin bir sonucudur ve Trabzon Deklarasyonu ile gündeme gelen üçlü stratejik işbirliğinin de ana omurgasını teşkil etmektedir. Bölgedeki enerji dengesinde köklü değişime neden olması beklenen bu boru hattı aracılığı ile Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan Avrupa gaz pazarına dahil

olmak amacıyla işbirliğine gitmişlerdir. Proje Türkiye'nin enerji dağıtım merkezi olma politikasına destektir.

Temeli Bakü'de 20 Eylül 2014'te atılan ve Asrın Anlaşması'nın imzalanmasının 20. yıl dönümünde denk gelen TANAP Projesi'nin 2018'de Türkiye'ye, 2019'da ise Avrupa'ya doğal gaz satacak hale gelmesi planlanmaktadır. Hattın hacmi 16 milyar metreküptür ve bunun 6 milyarı Türkiye'ye 10 milyarı ise Avrupa'ya satılacaktır. Kısacası, üçlü işbirliği enerji bağlamında daha sıkı bağlarla birbirine bağlı hale gelecektir. Bu işbirliği çerçevesinde Azerbaycan milli petrol şirketi SOCAR'ın üçlü işbirliğine olan katkılarına değinerek bu bölümü kapatabiliriz.

SOCAR, Azerbaycan'ın hem Türkiye'deki hem de Gürcistan'daki en büyük şirketi ve yatırımcısıdır. 2006 yılında kurulan SOCAR Gürcistan Enerji Şirketi, Gürcistan'da ihtiyaç duyulan yakıtın toptan ve perakende satışını gerçekleştirmektedir. Şirketin %51'i Azerbaycan'ın SOCAR şirketine, %49'u ise Petro-Trans şirketine aittir. SOCAR Gürcistan'daki petrol piyasasının %72'sine, mazot piyasasının da %61'ine sahiptir. SOCAR 2006'dan günümüze Gürcistan'da yaklaşık 400 milyon dolar yatırım yapmıştır.

SOCAR 2008 yılında faaliyete başlayan Kulevi Terminali vasıtasıyla Karadeniz üzerinden dünya pazarlarına petrol ve petrol ürünleri satmaktadır. SOCAR 2013'de Gürcistan ile üç önemli anlaşma imzalamıştır. Bu çerçevede, Gürcistan'daki anaokulların doğal gaz ihtiyacını ücretsiz biçimde karşılayan SOCAR, Gürcistan Milli Eğitim ve Sağlık bakanlıklarının belirlediği en iyi 30 üniversite öğrencisine burs vermektedir. SOCAR ile Gürcistan Patrikliği arasında imzalanan anlaşma ile de Gürcistan'daki dini mabetlere doğal gaz ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Gürcistan Enerji ve Ekonomi bakanlıkları arasında imzalanan anlaşmalarla da 2017 yılına kadar 100 bin abonenin doğal gaz dağıtımını SOCAR tarafından yapılmaktadır. 2014 yılında hazırlanan bir projeye de SOCAR gelecekte bu rakamı 275 bine çıkartılması planlanmaktadır.⁶³

SOCAR, Türkiye piyasasına da 2008 yılında Turcuas'ın %51 hissesini satın alarak girmiştir. Takiben 2011'de şirketin hisselerinin %25'inin de alınmasıyla birlikte şirketin sermayesi 2,6 milyar dolara çıkartılarak ismi SOCAR Türkiye Enerji A.Ş. olarak değiştirilmiştir.⁶⁴

SOCAR'ın Petkim yarımadasında başlattığı Rafineri Petrokimya-Enerji-Lojistik Entegrasyonlu büyük projesi, ilişkileri bir üst seviyeye taşımıştır. Bu entegrasyon projesine 10 milyon ton ham petrol kapasiteli Star

Rafinerisi, petrokimyasal ürünler üreten Petkim fabrikası, Türkiye'nin en büyük üçüncü ve Ege Denizi'nin birinci konteyner limanı ve Türkiye'nin yenilenebilir enerji kapasitesine katkıda bulunacak Rüzgar Enerji Santrali dahildir. Türkiye'de yıllık 1,2 milyar metreküp doğal gazın satışını gerçekleştirecek Socar Gaz, Türkiye'nin fiber optik alt yapı çalışmalarına katkı sağlayacak Socar fiber, Petkim'in tamamlanması ile birlikte akaryakıt dağıtım şirketi olarak çalışacak ve entegrasyonun sonuncu halkasını oluşturan Socar Türkiye Enerji Dağıtım A.Ş. ise peş peşe kurulan yeni şirketlerdir.⁶⁵ Bu entegrasyon projesi için SOCAR, Türkiye'de 9 milyar dolar yatırım yapmayı planlanmaktadır. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ile birlikte SOCAR'ın Türkiye'deki toplam yatırımlarının 18 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir.⁶⁶

Doğu-Batı Taşımacılığının Merkez Bölgesi

Doğu-Batı arasında ticaretin artması Orta Asya-Hazar Denizi-Karadeniz hattında taşımacılığın değerini artırmış oldu. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın coğrafi pozisyonu doğu-batı ve kuzey-güney taşımacılık yolları için pivot bölgedir.

Doğu-Batı taşımacılık yollarının en önemli projelerinden biri AB projesi olan TRACECA'dır. Azerbaycan ve Gürcistan'ın 1993'te, Türkiye'nin ise 2000'de üye olduğu TRACECA programı üye ülkelerin iletişim ve ulaşım hatlarının entegrasyonunu desteklemektedir. Asya-Avrupa arasındaki TRACECA ulaşım hattı, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye'den geçiyor ve bu üç ülkeyi birleştirmektedir. 2012 yılında Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasında imzalanan Trabzon Deklarasyonu'nda TRACECA programına destek vurgulanmıştır.

TRACECA Koridoru Doğu Avrupa'dan başlayıp (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna), Türkiye'yi içine almaktadır. Karadeniz'den geçip Gürcistan'daki Poti ve Batum limanlarına ulaşım, Güney Kafkasya ulaştırma ağlarından geçip ve de bu bölgeyi kara yolu ile Türkiye'ye bağlamaktadır. Hazar feribotları (Bakü-Türkmenbaşı, Bakü, Aktau) Azerbaycan üzerinden, TRACECA yolu Orta Asya Devletleri'ne Türkmenistan ve Kazakistan demiryolu ağları ile ulaşmaktadır. Bu ülkelerin ulaştırma ağları Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da son bulmakta ve Çin ve Afganistan sınırına dayanmaktadır.

TRACECA harita⁶⁷

Asya-Pasifik bölgesinden başlayan ve Orta Asya, Kafkasya ve Avrupa'da sona eren yük taşımacılığindeki artış yeni ulaştırma koridorunun gelişiminden kaynaklanmaktadır. Bu aynı zamanda TRACECA ülkelerinin pazara açılımlına ve pazarın genişlemesine ve de Trans-Avrupa şebekeleri ile bağlanmasına yol açmaktadır.⁶⁸

TRACECA'nın amaçları; Avrupa, Karadeniz bölgesi, Kafkasya, Hazar Denizi bölgesi ve Asya'da ekonomik ilişkilerin, ticaretin ve ulaştırma bağlantılarının gelişimine yardım etmek, uluslararası karayolu, demiryolu ve denizcilik pazarına girişi garantilemek, trafik güvenliğini, kargo önemiyetini ve çevresel korunmayı garanti etmek, ulaştırma alanında ulaştırma politikalarını ve yasal yapıyı uyumlaştırmak, ulaştırma işlemleri arasında eşit rekabet oluşturmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan çok taraflı Temel Anlaşma (MLA), 1998 yılında Azerbaycan'da düzenlenen TRACECA Zirvesi-Tarihi İpek Yolu Restorasyonu'nda imzalandı ve 2000 yılında da Gürcistan'da Hükümetlerarası Komisyon (IGC) kuruldu. TRACECA'ya üye ülkeler arasında Türkiye, Ukrayna, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Romanya, Moldova, Moğolistan, Kırgızistan, Kazakistan, Gürcistan, Bulgaristan, Azerbaycan ve Ermenistan yer alıyor. Türkmenistan Tacis-TRACECA Programına katılımcı olmakla birlikte, MLA'ya taraf değildir. 2000 yılında, Temel Anlaşmanın hükümlerini uygulamak ve tamamlamak için TRACECA Hükümetlerarası Komisyonu (IGC), 2001 yılında ise IGC'nin yürütme organı olarak görev yapan IGC TRACECA Daimi Sekreterliği Bakü'de kurulmuştur.⁶⁹

TRACECA programının bir ayağı Aktau-Bakü-Tbilisi-Poti/Batumi demiryolu ağıdır. Bu ağın geliştirilmesi için Azerbaycan-Kazakistan-Gürcistan arasında ortak

çalışma yapılmaktadır. Bu demiryolunun Bakü ile Poti veya Batumi arasındaki fiber optik kablosu Avrupa Komisyonunun finansal desteği ile yapılmıştır. Bu hattın en önemli taşımacılık ürünü petrol ve petrol ürünleridir. Aktau-Bakü-Poti-Batumi hattı BM tarafından desteklenenler ve üye devletlerin destek verdiği Çin-Orta Asya-Kafkasya-Avrupa hattının önemli bir parçasıdır. Bir tarafta Kazakistan-Çin sınırına kadar olan demiryolu hattı diğer tarafta Bakü-Poti arasındaki demiryolu, Kazakistan ile Bakü arasında gemi taşımacılığı ile birleşecektir.

Hazar Denizi'nde Bakü Uluslararası taşımacılık, Aktau ve Türkmenbaşı limanları TRACECA Projesi çerçevesindedir. Azerbaycan hem Hazar denizindeki taşımacılık gücünü artırmak hem de Doğu ile Batı arasındaki taşımacılıkta rolünü artırmak için Bakü'nün 65 km uzaklığındaki Elet limanını yapmaktadır. 2014 yılının sonunda yapımı tamamlanması planlanan Elet limanı projesinin toplam maliyeti 870 milyon manat (1.1 milyar dolar) civarındadır. Bu liman, TRACECA Projesi çerçevesinde Orta Asya-Güney Kafkasya-Karadeniz-Avrupa güzegahındaki ve ayrıca kuzey-güney taşımacılığı açısından önemli bir lojistik liman olacaktır. Birinci aşamada liman 10 milyon ton kargo ve 40 bin konteyner, ikinci aşamada 17 milyon ton kargo ve 150 bin konteyner ve üçüncü aşamada 25 milyon ton kargo ve 1 milyon konteyner kapasitesinde olacaktır. Aslında, Elet limanı gelecekte artan taşımacılık kapasitesini karşılamak için 11.5 milyon konteyner kapasitesinde dizayn edilmiştir.

Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars Demiryolu

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi demiryolu ile birleştirmek düşüncesi ilk olarak 1993 yılında Ortak Ulaşım Komisyonu'nda görüşülmüştür. 2002 yılında üç ülkenin ulaştırma bakanları kendi aralarında hattın güzergahı ile ilgili protokol imzaladı ve 2005 yılında fizibilite çalışmaları yapıldı. 25 Mayıs 2005'de Bakü'de üç devletin devlet başkanları arasında Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars (BTAK) Demiryolu Projesi hakkında üç taraflı bildiri imzalanmıştır. BTAK Demiryolu Projesi için nihai anlaşma 7 Şubat 2007'de Tiflis'te Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, Gürcistan Ekonomi Kalkınma Bakanı Georgi Arvaladze ve Azerbaycan Ulaştırma Bakanı Ziya Memmedov tarafından imzalanmıştır. Aynı anda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından üç devlet arasında ulaştırma, elektrik enerjisi ve doğal gaz alanında karşılıklı destek ve bölgesel işbirliğini

öngören Tiflis Deklarasyonu imzalanmıştır.⁷⁰ Proje UNECE'nin Trans-Avrupa Demiryolları Master Planı'na dahil edildi. Projeye Ermenistan dahil olmadığı için TRACECA'ya dahil edilmedi ve sonuçta BTK Demiryolu TRACECA'dan çıkartıldı.

Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars Demiryolu⁷¹

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolunun Ermenistan'dan geçmemesi ve Ermeni lobisinin çalışmaları sonucu, ABD Kongresi ABD finans kuruluşlarının projeye desteğinin önünü kesmiştir. 12 Temmuz 2005'te ABD Kongresi'nde kabul edilen karar Ermenistan'ı bölgesel projeden izole ettiği için BTAK'ya finansal destek vermeyi yasaklamıştır.⁷² Bu nedenle transit ülkeler projeyi kendileri finansal olarak desteklemek zorunda kalmıştır.

BTAK Demiryolu'nun toplam uzunluğu 105 km'dir. Uzunluğu 76 km olan Kars-Ahılkelek yolunun yapım maliyeti Türkiye tarafından karşılanmaktadır. Kars-Ahılkelek arası yolun Gürcistan kısmı 29 km'lik demiryolu ve uzunluğu 160 km olan Ahılkelek-Marabda demiryolunun onarımı ve yeniden yapımı için Azerbaycan tarafından Gürcistan'a 775 milyon dolar kredi verilmesi için anlaşma imzalanmıştır. Bu kredinin 200 milyon doları 25 yıl için 1 faizle, geri kalan 575 milyon doları ise 25 yıllığına 5 faizle verilmesi kararlaştırılmıştır. Kredinin 585 milyon doları demiryolunun yapımında kullanılmak üzere transfer olmuştur.⁷³

Bu demiryolu aracılığı ile yıllık 1 milyon insan ve 15 milyon ton kargo taşımacılığının yapılması planlanmaktadır. Aktau-Urumçu Demiryolu Projesi'nin tamamlanmasından ve BTAK ile birleşmesinden sonra demiryolu koridoru, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'dan geçerek Orta Asya, Güney Kafkasya ve Çin demiryolunu Avrupa ile birleştirerek Asya ile Avrupa arasında kargo taşımacılığını temin edecektir. BTAK'nin tamamlanması ile Trans-Avrupa ile Trans-Asya demiryolları ağı birleştirilecek, kargo ve

yolcu taşımacılığı Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa veya Asya'ya taşınacaktır. Proje, Gürcistan'ın demiryolu izolasyonundan kurtulmasına imkan verecektir. Gürcistan'ın Rusya ile olan demiryolu bağlantısı Abhazya'dan geçmektedir ve savaş nedeniyle bu yol kapanmıştır.

Türkiye Marmaray Projesi'ni tamamlayarak İstanbul'dan Avrupa'ya demiryoluyla çıkışın önünü açtı. Öte yandan Kars ile Edirne arasında demiryolu hattı yapılmaktadır. 2010 yılında Türkiye ile Çin arasında imzalanan anlaşma ile Kars-Edirne hızlı tren demiryolu hattı, Çin'den alınacak krediyle tamamlanacaktır. Bu ise BTAK'nın Marmaray ile birleşmesine neden olacaktır.⁷⁴

Bu şekilde, BTK 21. Asrın Demir İpek Yolu'nun önemli bir parçası olacaktır. Proje, bölge ülkelerinin taşımacılık gücünün artırılmasına, Doğu-Batı arasında stratejik öneminin artmasına ve kendi aralarında bütünleşmenin hızlandırılmasına neden olacaktır.

BTK Demiryolu Projesi komşu devletlerin de ilgisini çekmektedir. Proje, komşu bölgelerden geçen ulaşım hatları ile rekabet içindedir. Kazakistan, Çin ve Moğolistan demiryolu aracılığı ile Avrupa pazarına çıkmayı hedeflemektedir. Projenin Çin'in yeni İpek Yolu Projesi ile birleştirilmesi için diplomatik müzakereler yürütülmektedir.

Güvenliğin Bölünmezliği

Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan üçlü işbirliği özünde bir güvenlik ve askeri işbirliği mekanizması olmamakla birlikte üçlü işbirliğinin güvenlik alanına da birtakım yansımalarının olduğu görülebilir. Her bir devlet güvenlik konusunu "güvenliğin bölünmezliği" anlayışı çerçevesinde değerlendirmektedirler. Bu değerlendirme güvenliği sadece askeri bir güvenlik meselesi olarak ele almadan, çevre ve ekonomi gibi güvenliğin yeni unsurları bağlamında değerlendirmede ve tehditleri bu çerçevede ele almaktadırlar. Bu yaklaşım başta Trabzon Bildirisi olmak üzere tüm zirve sonuç bildirimlerinde kendisini göstermektedir. Bu çerçevede, her üç ülke de güvenliklerini karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde değerlendirmektedirler. Bu bağlamda benzeşen tehditler, benzer güvenlik sorunları ve benzer tehditler algılanmakta ve ortaklaşa çıkarlar bağlamında çözümler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Her bir ülke bir diğerini stratejik ortak olarak değerlendirmekte, güvenlik ve savunma doktrinlerinde bu konuya özel bir önem vermektedirler. Gürcistan

Ulusal Güvenlik doktrininde Türkiye, bölgedeki yegâne NATO üyesi ülke olarak bölgenin lider devletlerinden biri ve önemli askeri müttefiki olarak tanımlanmaktadır. Doktrinde, Gürcistan'ın Türkiye ile güvenlik ve savunma alanındaki ilişkilerini daha da geliştirmeye önem verdiği belirtilmektedir. Aynı belgede, Azerbaycan da stratejik ortak olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵

Bu bağlamda en temel güvenlik sorunu Trabzon Bildirisi'nde de yer aldığı biçimiyle işgaller, güç kullanımı ve güç kullanma tehdidi ile bunların sonucu olan etnik ve teritoryal anlaşmazlıklardır. Bağımsızlığın üzerinden 20 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, Gürcistan ve Azerbaycan'ın egemenlik ve bağımsızlığının tehdit altında olması ve toprak bütünlüğü ile sınırların dokunulmazlığı kavramlarının geçerliliğinin tesis edilememiş olması bunun göstergesidir. Gürcistan ve Azerbaycan bu açıdan bölgenin ortak kaderini paylaşan iki devletidir.

İki devletin tehdit algısının bu anlamda Batı dünyası ile işbirliğinin yanı sıra çok taraflı ve dengeyi öngören bir yaklaşımı gerektirdiği görülmektedir. Türkiye ise bu anlamda anlaşmazlıkların toprak bütünlüğü ve egemenlik prensipleri ışığında, barışçıl yollarla ve uluslararası toplumun katılımıyla çözümlenmesini öngören ve destekleyen ana ortak olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımıyla da güvenlik alanında da üçlü işbirliğini yaratan bir aktör olarak belirginleşmektedir.

İşbirliğine bu çerçeveden bakıldığında üçlü işbirliğinin yarattığı sonuç ya da hedef, en azından kısa vadede geleneksel anlamda bir askeri ittifak kurulması değildir. İlgili karar alıcılarca yapılan değerlendirmeler, güvenlik alanındaki işbirliği yaklaşımının tarafların yatırımlarını ve geleceklerini, geleneksel ve modern tehditlere karşı koruma ihtiyacından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. İmzalanan bildirimler güvenlik konusunda üç alanda işbirliğini öngörmektedir: devletlerin egemenlik ve bağımsızlıklarının korunması, ayrılıkçılık ve toprak bütünlüğüne karşı tehditlere karşı işbirliği ile geleneksel olmayan güvenlik tehditlerine karşı işbirliği. Burada egemenlik ve bağımsızlık vurgusu toprakları dış devletler tarafından işgal olunan Azerbaycan ve Gürcistan açısından hayati önemi haizdir.

Diğer taraftan Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan tarafından 19 Ağustos 2014'te Nahcivan'da imzalanan ve ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmeyi öngören anlaşma güvenlik alanında ikili düzeyde kurulmuş olan bağların üçlü seviyeye taşındığına işaret etmektedir.

Savunma bakanları düzeyinde yapılan üçlü görüşmede, bölgedeki askeri ve politik durumun yanı sıra karşı karşıya kalınan güvenlik konuları ele alınmış, petrol ve doğal gaz boru hatları ile ilgili tesislerin korunması konuları müzakere edilmiştir. Bu vesileyle imzalanan anlaşma üç ülke arasındaki ikili ilişkilerin seyrine ve seviyesine askeri ve güvenlik işbirliğini eklemiştir. Anlaşma ile üç ülkenin silahlı kuvvetlerinin muharebe yeteneğinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir.⁷⁶ Görüşmeler sırasında savunma bakanları yılda iki defa görüşmeyi, ortak konferanslar ve yuvarlak masa toplantıları düzenlemeyi, askeri-teknik alanda üç taraflı askeri eğitim ve işbirliği mekanizması oluşturmayı kararlaştırmışlardır.

Bu işbirliğini güçlendirecek temel yaklaşım özellikle Batılı örgütlerle ve aktörlerle daha yakın işbirliğine gidilmesi şeklindedir. Bu bağlamda, hem Trabzon Deklarasyonu'nda hem de ilgili diğer bildiri ve belgelerde sürekli biçimde üçlünün NATO ve ilgili diğer güvenlik yapılanmaları ve programları çerçevesinde işbirliğini önemsedikleri vurgulanmaktadır. Türkiye, bu bağlamda Gürcistan ve Azerbaycan'ın NATO ile işbirliğinin gelişmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. 1994'te NATO ile Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan Barış için Ortaklık işbirliği çerçevesinde başlayan bu ilişki, iki ülkenin askeri birliklerinin Kosova ve Afganistan'da Türk komutasında görev yapmalarıyla pekişmiş, Türkiye her iki ülkede askeri okullar kurarak birlikleri eğitmiştir.

Askeri sanayi alanındaki işbirliği ise, üçlü işbirliğinin güvenlik alanını da kapsayan bir perspektifle geliştirilmesini öngören bir gelecek tahayyülü olarak dikkati çekmektedir.

Öte yandan bu üçlü ittifak bölge devletleri ile işbirliğine kapalı değildir. Türkiye ve Azerbaycan bu yapının İran ve Rusya'ya karşı olmadığı izlenimini vermeye çalışırken, Gürcistan Ermenistan'a karşı kurulmadığını da vurgulamaktadır. Gürcistan Dışişleri Bakanı Grigol Vaşadze bu üçlünün kimseye karşı olmadığını ve daha da önemlisi diğer bölgesel devletlerle iyi ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir.⁷⁷

Sonuç

Yukarıda değinilen üçlü toplantıların Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında üçlü bir işbirliğini yaklaşık dört yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre zarfında söylem düzeyinden çıkartarak somut program ve projelerle desteklenen stratejik ortaklık düzeyine ulaştırdığı ileri sürülebilir. Toplantılardan ve bildiri

metinleri üzerinden bu ortaklığın ana konu başlıklarını şu şekilde toparlamak mümkündür:

1. Üçlü görüşmeler ve toplantılar neticesinde üç ülke arasındaki ilişkiler kurumsallaşmış ve ülkelerin ilgili bakanlık, kurum, kuruluş ve yetkililerinin düzenli aralıklarla bir araya geldiği, hedeflerin belirlediği ve bu hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğini değerlendirdikleri mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu mekanizmalar aracılığıyla hedeflere ulaşmada sorunlar yaşanması halinde bu sorunların nasıl aşılacağı, ne gibi yasal ve kurumsal adımların atılması gerektiği en üst düzeyde ele alınır hale gelmiştir. Üçlü cumhurbaşkanları, dışişleri bakanları, ekonomi bakanları ve savunma bakanları toplantılarının yanı sıra devlet kurumlarını ve özel sektör temsilcilerini bir araya getiren üçlü iş konseyi toplantıları belirli aralıklarla yapılan rutin toplantılar haline getirilmiştir. Toplantılar sonrasında yayınlanan belge ve dokümanlar ise işbirliğinin taraflarca nasıl görüldüğü ve ilerletildiğinin her üç ülke kamuoylarının yanı sıra uluslararası kamuoyunun da dikkatine sunulduğu belgeler olarak görülebilir.
2. Ortaklığın en önemli sebebi ve gündemi Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü mekanizması vasıtasıyla Kafkasya'nın bir barış, istikrar ve refah sahasına dönüşmesinin sağlanmasıdır. Taraflar BM Şartı'na, Helsinki Nihai Senedi'ne ve uluslararası hukukun temel kurallarına bağlılıklarını sürekli biçimde yinelemektedirler. Bu çerçevede, tarafların egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygıya, uluslararası sınırların dokunulmazlığına, anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümüne ve kuvvet kullanımından (hatta kuvvet kullanımı tehdidinden dahi) kaçınmaya özel vurgular yapmaktadırlar. Bu şekliyle Kafkasya'daki fiili durumu kabullenmediklerini ve bu durumun çözümünün egemenlik ve sınırların dokunulmazlığı bağlamında uluslararası işbirliğinde yattığını açıkça dile getirmektedirler.
3. Bu bağlamda, bu sürecin özellikle Ermenistan'ı dışladığı yönündeki eleştiriler reddedilerek işbirliğinin komşularının sınırlarına saygı duyarak barışçıl çözümü destekleyecek adımları atması halinde Ermenistan'a da açık olduğu vurgulanmaktadır. Ermenistan'ın kendi uzlaşmaz ve işgalci tutumu nedeniyle bölgesel işbirliği sürecinin dışında kalan eksik halka durumuna düştüğü, bunun aşılması için uluslararası toplumun kabul ettiği temel değerlere saygı gösteren bir yaklaşım sergilemesinin yeterli olduğu her fırsatta dile getirilmektedir. Bu adım,

hem bölgesel anlaşmazlıkların çözümü, hem de barış, istikrar ve refah içerisinde bir Kafkasya anlamına gelecek daha iyi bir gelecek inşa edilebilecektir.

4. Üçlü ilişkileri stratejik bir birliğe çevirmede itici güç olarak ekonomik ve ticari ilişkiler görülmektedir. Özellikle enerji alanındaki işbirliği BTC, BTE ve TANAP gibi büyük boyutlu uluslararası projelerle derinleşerek boyutlanmakta ve üç ülkeyi birbirine bağlamanın ötesine geçerek üçlüyü ekonomik ve ticari bağlamda uluslararası sistemin ayrılmaz parçasına dönüştürmektedir.
5. Enerji alanındaki işbirliğinin ivmelendirdiği bu işbirliği, ulaşım ve iletişim sektörleriyle desteklenerek daha karmaşık ve etkin bir stratejik işbirliğine dönüştürülmektedir. Güney Ulaşım Koridoru olarak da adlandırılan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye vasıtasıyla Asya'yı Avrupa'ya bağlayan ana hattın bir alternatif olarak inşa edilmesi, rekabetçi bir hatta dönüştürülmesi ve bu bağlamda taraflar arasında ulaşım sektöründe işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayacak yegâne proje olan Büyük İpek Yolu Projesi'nin var olan kara-deniz ve demiryollarıyla bütünleşmiş bir proje haline dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda yeni Bakü Uluslararası Limanı Projesi, Karadeniz'de bir derin liman projesi olan Anaklia Limanı ve Marmaray'ın Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi ile bütünleşmiş birer projeye dönüştürülmesi istenmektedir.

Sonuç olarak Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında gün geçtikçe derinleşen ve boyutlanan üçlü işbirliği ekonomi ve ticaretten güvenliğe kadar geniş bir yelpazede, üç ülkenin ortak çıkar ve beklentilerine hizmet edecek bir işbirliği sahası ve mekanizması teşkil etmektedir. Bu gelişme Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonrasında oluşan uluslararası ortamda farklı coğrafyalara da olumlu etkiler edecek bir bölgesel işbirliği olarak görülmektedir. İşbirliğinin bölgedeki diğer devletleri de uluslararası hukukun temel prensiplerine saygı göstermeleri ve işgale son vererek yapıcı tutum sergilemesi şartıyla açık olması parlak bir bölgesel gelecek vaat etmektedir.

Notlar

- 1 Türkiye her fırsatta, eski Sovyet coğrafyasına parlamenter demokrasisi, görece serbest piyasa ekonomisine dayalı ekonomik ve ticari yapılanması ve laik devlet düzeniyle bir model olarak gösterilmiştir. Bunun, Türkiye'yi bu

- 'yeni dünya' ile Batı dünyası arasındaki asli bağlantı noktası hâline getireceğine inanılmıştır. Bu söylem ve politikalar Türk karar alıcılar tarafından da Türkiye'nin beklentilerinin karşılanması, kaybolacağından çekinilen stratejik önem ve konumun yeniden kazanılması biçiminde değerlendirilmiştir. Bkz. Mustafa Aydın, 'Turkey and Central Asia: Challenges of Change', *Central Asian Survey*, 15(2): Haziran 1996, s. 157-177.; Andrew Mango, 'The Turkish Model', *Middle Eastern Studies*, 29(4): Ekim 1993, s. 726-757.
- 2 Mustafa Aydın. 2000. Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus. *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics* içinde, der. Tareq Ismael ve Mustafa Aydın. Burlington: Ashgate., s. 139-160.; Shireen T. Hunter. 1994. *The Transcaucasus in Transition: Nation-Building and Conflict*, Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies.
  - 3 Bu çerçevede bir değerlendirme için bkz. Mithat Çelikpala. 2012. Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri. *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler* içinde, der. İsmail Aydınçün ve Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını., s. 311-401.
  - 4 Bilal Şimşir. 2011. *Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Ankara: Bilgi Yayınevi., s. 60.
  - 5 Selçuk Ural ve İrfan Tokgöz, 'Bağımsızlıktan Kadife Devrimine Gürcistan Dış Politikasında Türkiye'nin Yeri (1991-2004)', *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7): 2011, s. 115-135.
  - 6 Anlaşma metni için bkz. 'Türkiye Cumhuriyeti ile Gürcistan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması', *Resmi Gazete*, 29 Eylül 1992, s. 2.
  - 7 Açık denizlere çıkışı olmayan ve fakat zengin doğal kaynaklara sahip kapalı bir kara ülkesi konumundaki Azerbaycan açısından, Hazar'daki zengin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması ihtiyacı bu üçlü işbirliğini gerekli kılmıştır. Hazar Denizi'nin sınırlandırılması ve Orta Asya ülkelerinde yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle doğuda karşı karşıya kalınan güvenlik riskleri; kuzeyde yer alan Rusya Federasyonu ile yaşanan anlaşmazlıkların yanı sıra başta Çeçenistan olmak üzere Kuzey Kafkasya'ya hâkim olan istikrarsızlık; güneydeki komşu İran'ın yaptırımlar nedeniyle uluslararası alandaki izole konumu; Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın yanı sıra bu bölgeyi çevreleyen Azerbaycan topraklarını işgal etmiş olması ve düşmanca tavrı, Azerbaycan'ın kuzey-batısındaki Gürcistan'ı Azerbaycan için işbirliği yapılacak yegâne ve doğal komşu konumuna taşımıştır.
  - 8 Ali Babacan. 2008. *2008 Yılına Girerken Dış Politikamız*, Dışişleri Bakanlığı 2008 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık. Ankara.
  - 9 Bülent Aras. 2002. *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position*, Londra: Frank Cass.
  - 10 Sabri Sayarı. 2003. Turkey and the United States: Changing Dynamics of an Enduring Alliance. *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics* içinde, der. Tareq Ismael ve Mustafa Aydın. Burlington: Ashgate., s. 27-38.
  - 11 Ali L. Karaosmanoğlu, 'The Evolution of the National Security Culture and Military in Turkey', *Journal of International Affairs*, 54(1): Eylül 2000, s.199-216.; Ziya Öniş, 'Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity', *Middle East Journal*, 49(1): 1995, s. 48-68.
  - 12 Philip Robins, 'Between Sentiment and Self-Interest: Turkey's Policy toward Azerbaijan and the Central Asian States' *Middle East Journal*, 47(4): 1993, s. 596-597.; Stephen F. Larrabee ve Ian O. Lesser. 2003. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Arlington: Rand.
  - 13 Hunter, a.g.e.; Scott A. Jones. 2000. Turkish Strategic Interests in the Transcaucasus. *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia* içinde, der. Gary K. Betsch, Cassidy B. Craft, Scott A. Jones ve Michael D. Beck. New York: Routledge., s. 55-65.
  - 14 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Çelikpala, *op. cit.*, n. 3.
  - 15 Yelda Demirağ. 2007. Türkiye-Gürcistan İlişkileri. *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)* içinde, der. Mustafa Aydın. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım., s. 269-296, s. 279.
  - 16 Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Ocak 2000'de, İkinci Çeçenistan Savaşı'nın başlaması ve tüm Kafkasya'yı etkisi altına alması tehlikesine cevaben gündeme getirdiği 'Kafkasya İstikrar Paketi' (KİP), AGİT şemsiyesi altında kurulacak bir yapılanma olarak tasarlanmıştır. Bu pakta ilişkin bir modelleme çalışması için bkz. Sergiu Celac, Michael Emerson ve Nathalie Tocci. 2000. A Stability Pact for the Caucasus. CEPS Working Document 145, Brüksel, CEPS.
  - 17 Eduard Şevardnadze'nin 4 Nisan 1996'da Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" bu ilişkilerin temel belirleyicisidir. Bkz. *Resmi Gazete*, 26 Ağustos 1996, s.5. Takiben, Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 14-15 Temmuz 1997'de gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, aralarında "Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması'nın

- da olduğu çeşitli belgeler imzalanmış ve dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'ın 13 Mart 1998'de yaptığı ziyaret sırasında imzalanan belgelerle de ilişkilerin genel yapısına, askeri ilişkileri de kapsayan stratejik bir çerçeve kazandırılmıştır. Demirel'in ziyaretinin ayrıntıları için bkz. 'Demirel: Kafkasya'da Sınırlar Kalkmalı', *Yeni Yüzyıl*, 16 Temmuz 1997; 'Georgia and Turkey Agree to Strengthen Cooperation', *Turkish Daily News*, 16 Temmuz 1997.
- 18 Bu ziyaretler arasında, Şevardnadze'nin 29-30 Ocak 2001 Türkiye ziyareti, Onuncu Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 8 Kasım 2001 tarihli Tiflis ziyareti ve Aliyev'in de katılımıyla Nisan 2002'de Trabzon'da gerçekleştirilen Kafkas Zirvesi sayılabilir. Aliyev'in de katıldığı bu son zirvede, 11 Eylül saldırıları sonrası uluslararası siyasal ortamın havasına uygun biçimde ve Türkiye'nin hassasiyetlerine karşılık olmak üzere terör ve örgütlü suçlarla mücadele alanında işbirliği anlaşması imzalanmıştır.
- 19 Ziyaretin değerlendirmesi için bkz. 'Is Turkey Seeking to Enhance its Role in the South Caucasus?', *Radio Free Europe / Radio Liberty*, *Rferl.org*, 23 Şubat 2001, <http://www.rferl.org/content/article/1341889.html>; 'Tiflis'le Stratejik Ortaklık', *Cumhuriyet*, 30 Ocak 2001; 'Diplomacy: Turkey and Georgia Set to Boost Ties', *TDN*, 30 Ocak 2001; 'Kafkaslarda Bermuda Şeytan Üçgeni', *Hurriyet.com.tr*, 30 Ocak 2001, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=-221261>; Sami Kohen, 'Kafkasya Stratejisi', *Milliyet*, 2 Şubat 2001.
- 20 Hooman Peimani. 2009. *Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus*, Santa Barbara: ABC-CLIO.
- 21 Bkz. 'Kivrikoglu Returns to Turkey', *Hurriyetdailynews.com*, 27 Ağustos 2001, <http://www.hurriyetdailynews.com/kivrikoglu-returns-to-turkey.aspx?pageID=438&n=kivrikoglu-returns-to-turkey-2001-08-27>.
- 22 'Georgia and Turkey to cooperate against terrorism', *Civil.ge/eng*, 14 Ekim 2001, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=408>.
- 23 'Azerbaijan-Georgian Relations', *Mfa.gov.az*, [http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan%20-%20Georgia%20relations%20\(3\).pdf](http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan%20-%20Georgia%20relations%20(3).pdf).
- 24 Azerbaycan ve Gürcistan ikili ilişkilerinin kapsamlı bir analizi için bkz. Kornely Kakachia ve Zaur Shiriyev, 'Azerbaijani-Georgian Relations: The Foundations and Challenges of the Strategic Alliance', *SAM Review*, no. 7-8 (Temmuz 2013), Bakü: Center for Strategic Studies., s.20.
- 25 *Ibid*
- 26 16 Ağustos 2010 tarihinde Bakü'de imzalanan 'Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması' 26 Nisan 2011'de onaylanmıştır. Bkz. *Resmî Gazete*, 28 Mayıs 2011.
- 27 'Azerbaycan'da Kendimizi Evimizde Hissediyoruz', *Tccb.gov.tr*, 16 Ağustos 2010, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/76961/azerbaycanda-kendimizi-evimizde-hibediyoruz.html>.
- 28 'Trabzon Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of The Republic of Azerbaijan, Georgia and The Republic of Turkey, 08 June 2012, Trabzon', *Mfa.gov.tr*, http://www.mfa.gov.tr/trabzon--declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and-the-republic-of-turkey_-08-june-2012_-trabzon.en.mfa.
- 29 *Ibid*.
- 30 *Ibid*.
- 31 16 Şubat'ta üç ülkenin ekonomi bakanlarının katılımıyla Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te yapılan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan İş Forumu'nda 3 ülkenin ekonomik reformları, vergi sistemi, ulaşım, bankacılık sistemi, nakliye gibi alanlarının uyumlulaştırılması, mevzuat ve kurumsal altyapının işler hale getirilmesi gibi iş dünyasını ilgilendiren öncelikli konular ele alınmıştır. Sonuçta her üç ülkenin karar alıcılarına, tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması için gereken adımların atılması ve "üç ülke arasında 3 deniz projesi oluşturulması" tavsiye edilmiştir. Bkz. 'Tiflis'te Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan İş Forumu Yapıldı', *Haberler.com*, 16 Şubat 2012, <http://www.haberler.com/tiflis-te-turkiye-gurcistan-azerbaycan-is-forumu-3367199-haberi/>.
- 32 'Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Dışişleri Bakanları düzeyinde üçlü diyalog mekanizması teşkil edildi.' *Mfa.gov.tr*, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanlari-duzeyinde-uclu-diyalog-mekanizmasi-teskil-edildi.tr.mfa>.
'Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun, Azerbaycan Dışişleri Elmar Memediyarov ve Gürcistan Dışişleri Bakanı Grigol Vashadze ile Ortak Basın Toplantısı, Trabzon, Atatürk Köşkü', *Mfa.gov.tr*, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun_-azerbaycan-disisleri-elmar-memedyarov-ve-gurcistan-disisleri-bakani-grigol-vashadze-il.tr.mfa.
- 33 'Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun, Azerbaycan Dışişleri Elmar Memediyarov ve Gürcistan Dışişleri Bakanı Grigol Vashadze ile Ortak Basın Toplantısı' [*op. cit.*, n. 32].
- 34 *Ibid*.

- 35 ‘Türkiye–Azerbaycan–Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı’, *Mfa.gov.tr*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye%E2%80%93azerbaycan%E2%80%93gucristan-disisleri-bakanlari-uclu-toplantisi.tr.mfa>.
- 36 Başbakan İvanişvili göreve gelişinin hemen sonrasında 20 Aralık 2012’de Rezonansi Gazetesi’ne bir açıklama yaparak BTK demiryolu hattı ile ilgili birtakım sorunların olduğunu dile getirmiş ve Azerbaycan ziyaretini kastederek “bu projenin belirli aşamada Gürcistan için avantajlı olmayacağını ve bu projede bazı revizyonlara gidilmesi gerektiği konusunu dost ülke yönetimine kibarca anlatmayı düşünüyorum.” ifadesini kullanmıştır. Bu açıklamanın yarattığı gerginlik İvanişvili’nin Bakü ziyareti sonrasında ve karşılıklı görüşmelerle kısa sürede giderilmiştir. Vasili Rukhadze, ‘Russia May Gain in South Caucasus, as Georgian Government Wavers on Regional Railway Projects’, *Eurasia Daily Monitor*, 10(18): 31 Ocak 2013, http://www.jamestown.org/regions/thecaucasus/single/?tx_ttnews%5Bpointer%5D=5&tx_ttnews%5Btt_news%5D=40399&tx_ttnews%5BbackPid%5D=642&cHash=6a2b3fa9fbd8ff48e31e480f19a93d46#.VOfC1PmsVgg.
- 37 ‘Türkiye–Azerbaycan–Gürcistan’ [op. cit., n. 35].
- 38 ‘Joint Communique of the Second Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Turkey, 28 March 2013, Batumi’, *Mfa.gov.tr*, http://www.mfa.gov.tr/joint-communique-of-the-second-trilateral-meeting-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and.en.mfa.
- 39 ‘Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Dışişleri Bakanları Toplantısı’, *Byegm.gov.tr* <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/azerbaycan-grcistan-ve-trkye-diler-bakanlari-toplantisi/4389>.
- 40 *Ibid.*
- 41 Cavid Veliev, ‘From Alliance to Integration: The Turkey-Azerbaijan-Georgia Triangle’, *Eurasia Daily Monitor*, 11(46): 11 Mart 2014, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=42079&no_cache=1#.VOBYwuaUdVQ.
- 42 ‘Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı Gence’de düzenlendi’, *Mfa.gov.tr*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_azerbaycan_gucristan-disisleri-bakanlari-uclu-toplantisi-gence_de-duzenlendi.tr.mfa.
- 43 ‘Ganja Statement of the III Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Turkey, 19 February 2014, Ganja’, *Mfa.gov.tr*, http://www.mfa.gov.tr/ganja-statement-of-the-iii-trilateral-meeting-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and-t.en.mfa.
- 44 ‘Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı’ [op. cit., n. 42].
- 45 ‘Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Cumhurbaşkanları Üçlü Zirvesi Tiflis’te gerçekleştirildi’, *Mfa.gov.tr*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_azerbaycan_gucristan-cumhurbaskanlari-uclu-zirvesi-tiflis_te-gerceklestirildi.tr.mfa.
- 46 ‘Kars Statement of the Fourth Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Turkey, 10 December 2014 Kars’, *Mfa.gov.tr*, http://www.mfa.gov.tr/kars-statement-of-the-fourth-trilateral-meeting-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and-the-republic-of-turkey_-10-december-2014_-kars.en.mfa.
- 47 ‘Azerbaycan ve Gürcistan’ın bütünlüğünü destekliyoruz’, *Aa.com.tr*, 10 Aralık 2014, <http://www.aa.com.tr/tr/politika/433483--azerbaycan-ve-gucristanin-toprak-butunlugunu-destekliyoruz>.
- 48 Ayrıntılar için bkz. <http://mfa.gov.ge/>.
- 49 ‘Azerbaijan, Georgia and Turkey mull investments, trade’, *Azernews.az*, 27 Mayıs 2013, <http://www.azernews.az/business/54501.html>.
- 50 ‘Regional cooperation among Azerbaijan-Georgia-Turkey is successfully developing’, *Economy.gov.az*, http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1287:az-gurc-turk-bf-25-05-2013&catid=8:news&Itemid=263&lang=en
- 51 ‘Azerbaijan, Georgia and Turkey’ [op. cit., n. 49].
- 52 ‘Minister: Turkey, Azerbaijan to sign free trade agreement’ *En.trend.az*, 25 Mayıs 2013, <http://en.trend.az/business/economy/2154455.html>.
- 53 Valeri Modebadze, Fatih Mehmet Sayın ve Reha Yılmaz, ‘Georgian-Turkish Relations since the Breakdown of Soviet Union’, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1):2014, s. 359-369.
- 54 Bakınız. ‘Trade and Investment Between Georgia and Azerbaijan’, *Geowel.org*, 2011, http://www.geowel.org/index.php?article_id=73&clang=0.
- 55 Kaynak: Gürcistan Milli İstatistik Kurumu, *Geostat.ge*, http://www.geostat.ge/index.php?action=wnews_archive1&qy=1&qyl=8&lang=eng.
- 56 Alexandros Petersen. 2012. Integration in Energy and Transport Amongst Azerbaijan, Georgia and Turkey. Doktora tezi, The London School of Economics and Political Science. http://etheses.lse.ac.uk/532/1/Petersen_Integration%20in%20Energy%20and%20Transport%20Amongst%20Azerbaijan%20Georgia%20and%20Turkey.pdf.

- 57 Daniel Howden ve Philip Thornton, ‘The pipeline that will change the world’, *Independent.co.uk*, 25 Mayıs 2005, <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/the-pipeline-that-will-change-the-world-492008.html>
- 58 ‘Azerbaycan nefti Türkiye serhedine çatdı’, 525-ci Gazete, 12 Ekim 2005.
- 59 ‘Azerbaycan Devlet Petrol Fonu’, http://www.oilfund.az/en_US/layiheler/baki-tbilisi-ceyhan-esas-ixrac-boruk-keri.asp.
- 60 Bakınız, ‘Trabzon Declaration’, *Civil.ge/eng*, 9 Haziran 2012, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=24868>.
- 61 SOCAR resmi sitesi, <http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>.
- 62 ‘Azerbaycan’la Tarihi Anlaşma’, *Sabah.com.tr*, 26 Aralık 2011, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/12/26/azeri-gazina-tarihi-imza>.
- 63 SOCAR Gürcistan resmi sitesi, <http://www.socar.ge/page.php?lang=eng&page=00>.
- 64 ‘Petkim Azerilerin oldu’, *Sabah.com.tr*, 31 Aralık 2011, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/12/31/petkim-azerilerin-oldu>.
- 65 Socar Grup şirketleri, <http://www.socar.com.tr/sirketlerimiz/>.
- 66 ‘Socar’dan Star Rafineri için Dev İmza’, *Aksam.com.tr*, 06 Haziran 2014, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/socardan-star-rafineri-icin-dev-imza/haber-313901>.
- 67 TRACECA Türkiye Ulusal Sekreterliği, <http://www.traceca.org.tr/>.
- 68 *Ibid.*
- 69 *Ibid.*
- 70 ‘The Tbilisi Declaration’ On Common Vision for Regional Cooperation’, *Civil.ge/eng*, 21 Ocak 2015, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=14588>.
- 71 http://www.turkishjournal.com/wp-content/uploads/2012/07/turkiye_gurcistan_azerbaycan.jpg
- 72 ‘South Caucasus Integration and Open Railroads Act of 2005’, 20 Temmuz 2005, Library of Congress. <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c109:H.R.3361.IH>.
- 73 ‘Azerbaycan Petrol Fonu’, http://www.oilfund.az/az_AZ/layiheler/baki-tbilisi-qars-demir-yolu.asp
- 74 ‘Edirne-Kars Demiryolu Çerçeve Anlaşması’, *Tedd.gov.tr*, <http://www.tedd.gov.tr/home/detail/?id=1108>.
- 75 ‘Draft of Georgia’s New National Security Concept’, *Civil.ge/eng*, 19 Şubat 2011, http://www.civil.ge/eng/_print.php?id=23164.
- 76 Aslında üç ülke özel kuvvetleri, ikili işbirliğinin dışında ilk üçlü askeri eğitim faaliyetini Kasım 2012’de ‘Kafkas Kartalı 2012’ adıyla düzenlenen bir askeri tatbikatı çerçevesinde gerçekleştirmişlerdi.
- 77 ‘Azerbaijan, Georgia, Turkey Sign Cooperation Declaration’, *Civil.ge/eng*, 9 Haziran 2012, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=24869>.

Yazarlar Hakkında

Prof. Dr. Mitat Çelikpala, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevini yürüten Dr. Çelikpala'nın çalışma alanları arasında eski Sovyet coğrafyası ve Kafkasya (tarihi, toplumsal yapısı ve güvenliği), diaspora çalışmaları, Karadeniz Bölgesi ve güvenliği, Türk-Rus ilişkileri, enerji güvenliği, kritik altyapı güvenliği ve terörizmle mücadele gibi konular yer almaktadır. Lisans eğitimini ODTÜ'de tamamlayan Çelikpala, Yüksek Lisansını Hacettepe, Doktora çalışmasını ise Bilkent Üniversitesinde yapmıştır. Oxford Üniversitesi St. Antony's College'da Senior Associate Member olarak bulunan Dr. Çelikpala, Hacettepe ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji üniversitelerinde de görev yapmıştır. Prof. Dr. Çelikpala, Bilgi Üniversitesi, Kara Harp Okulu Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Harp Akademileri ve Milli Güvenlik Akademisinde Türk Dış Politikası, Kafkasya ve Orta Asya tarihi ve güvenlik politikaları, Türk siyasal hayatı ve politikası ile strateji ve güvenlik konuları üzerine düzenlenmiş ders ve seminerler vermektedir. Çeşitli uluslararası kurum, düşünce kuruluşu ve şirketlerin yanı sıra NATO Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi, Türk Silahlı Kuvvetleri Stratejik Araştırma Merkezi (SAREM), Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde akademik danışmanlık yapmıştır. Çelikpala'nın yukarıda belirtilen konularda akademik dergiler ve güncel medyada yayınlanmış makale ve değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Dr. Cavid Veliyev, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde dış politika meseleleri analiz şubesi müdürüdür. Dr. Veliyev'in çalışma alanları arasında Güney Kafkasya coğrafyası, Karadeniz Bölgesi ve güvenliği, günümüzde Türk-

Ermeni ilişkileri ve Azerbaycan dış politikası yer almaktadır. Lisans eğitiminin Ege Üniversitesi'nde yapan Cavid Veliyev, Yüksek Lisansını Gazi Üniversitesi ve doktorasını Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamıştır. Türkiye'de TUSAM ve Ulusal Güvenlikleri Strateji Araştırma Merkezinde çalışmıştır. Azerbaycan'da Hazar Üniversitesinde Türk Dış Politikası dersi vermektedir. Türkiye'de yayınlanan "Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Enerji ve Jeopolitik", "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik İlişkiler" başlıklı kitapların editörüdür. Dr. Veliyev'in yukarıda belirtilen konularda akademik dergiler ve güncel medyada yayınlanmış makale ve değerlendirmeleri bulunmaktadır.

CIES Hakkında

Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (CIES) 2004 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylık sürecinden yaşanan gelişmeler ışığında Avrupa Çalışmaları Merkezi adıyla kurulmuştur. Ancak, Eylül 2010 yılı itibarıyla çalışma ve araştırma alanlarını genişleterek uygulanabilir politikalar üretmeye odaklı çalışma yürüten ve Türkiye'nin dahil olduğu çevre coğrafyada meydana gelen tüm gelişmeleri araştırma alanına dahil eden Merkez, araştırma yelpazesini genişletmekte ve ilerletmektedir.

Merkezin araştırma konuları arasında AB kurumları ve izledikleri politikalar (genişleme politikası, komşuluk politikası, güvenlik ve savunma politikaları vs.) başı çekerken, Karadeniz, Akdeniz, Güneydoğu Avrupa'da meydana gelen bölgesel gelişmeler ile, Türkiye-Yunanistan ilişkileri gibi spesifik konular, ayrıca bölgesel işbirliği, küresel yönetim, güvenlik gibi daha geniş konu başlıkları da çalışma ve araştırma yelpazesine dahildir.

Center for International and European Studies (CIES)

Kadir Has University
Kadir Has Caddesi
Cibali / Istanbul 34083
Turkey

Tel: +90 212 533 65 32, ext. 4608

Fax: +90 212 631 91 50

Email: cies@khas.edu.tr

Website: <http://cies.khas.edu.tr>

Director: Dimitrios Triantaphyllou

ISBN 978-975-8919-98-7